

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра теорії та практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова

**КОНЦЕПТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У РОМАНІ А. КАМЮ
«ПЕРША ЛЮДИНА» І ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ
В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «бакалавр»
здобувачки першого рівня вищої освіти
4 року навчання
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.055 Романські мови та літератури
(переклад включно), перша – французька
ОП «Переклад із французької та з англійської мов»
Христини Рудакової

Науковий керівник:
к.філол.н., доц. **Галина ЧЕРНІЄНКО**

Рецензент:
асист. **Світлана ЗУБЦОВА**

«Допущено до захисту»
Протокол засідання кафедри
теорії і практики перекладу
романських мов імені Миколи Зерова
Протокол № 11 від 16.06.2023

Завідувач кафедри проф. **Ірина СМУЩИНСЬКА**

КИЇВ – 2023

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ КОМПОНЕНТИ ТЕКСТУ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	5
1.1 Концепт відповідальності як соціокультурне явище і особливості його перекладу	5
1.2. Автобіографічне підґрунтя твору як перекладознавча проблема	18
РОЗДІЛ 2. ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОМАНІ «ПЕРША ЛЮДИНА» ТА В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	31
2.1. Громадянська позиція автора як основа концепту відповідальності на загальнолюдському рівні	31
2.2 Сімейне та особисте як мікрорівневі компоненти концепту відповідальності в оригіналі та їхнє відтворення в перекладі.....	42
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Літературний твір є унікальною естетико-культурною цілісністю, яка його істотно виділяє з-поміж інших видів перекладу. Микола Гоголь свого часу зазначав, що переклад має виглядати настільки прозорою склянкою, що має здаватися, що її там взагалі немає! За словами письменника, одне з найголовніших завдань перекладача художньої літератури полягає в збереженні перекладеного твору недоторканим при відтворенні його першородності, цілісності та самобутності. Саме тому перекладач має досліджувати найнепомітніші тонкощі та особливості ідіостилю автора, історію створення твору, аналізує мову персонажів, експресивність засобів вираження, досліджує роль художніх деталей та зв'язок між семантичними шарами тексту, створює шкалу персонажів, змальовує їхнє мовлення та ставлення автора до них.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення концепту відповідальності є необхідним елементом становлення українського громадянського соціуму, адже за словами науковиці О. Сарабун: «Саме з усвідомлення самих себе єдиною причиною власних національних і державних невдач та катастроф, не перекладаючи при цьому відповідальності на незалежні від нас та несприятливі для нас обставини, ми можемо починати будувати бажаний соціальний простір.» Крім того, творчість Альбера Камю має велике значення для французької культурної спадщини, тому актуальним є аналіз адекватності перекладу роману «Перша людина», який виконав Олег Жупанський.

Мета дослідження – дослідити концепт відповідальності у романі А. Камю «Перша людина» і його відтворення в українському перекладі.

Досягнення зазначеної мети передбачає розв'язання таких завдань:

- Здійснити огляд основних засад перекладу художньої літератури;
- Виділити та окреслити концерт відповідальності як соціокультурне явище, його складові та мовні прояви;

- Виявити особливості лінгвістичного втілення концепту відповідальності як одного з проявів громадянської позиції автора у досліджуваному творі;
- Проаналізувати особливості відтворення концепту відповідальності в українському перекладі роману А. Камю "Перша людина"

Об'єкт дослідження – роман А. Камю «Перша людина» (А. Camus «Le premier homme»)

Предметом дослідження є концепт відповідальності у романі А. Камю «Перша людина» і його відтворення в українському перекладі.

Матеріалом дослідження є статті на тему відповідальності, як соціокультурного поняття, на тему дослідження творчості Альбера Камю, а також оригінальний текст роману А. Camus «Le premier homme» Editions Gallimard, Paris, 1994 та тексту роману А. Камю «Перша людина» у перекладі Олега Жупанського.

РОЗДІЛ 1. ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ КОМПОНЕНТИ ТЕКСТУ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

1.1 Концепт відповідальності як соціокультурне явище і особливості його перекладу.

Проблема відповідальності у сучасному світі є актуальною, оскільки від неї залежить як добробут окремого індивіда, соціальної групи, так і держави загалом. Незаперечним є факт, що безвідповідальна поведінка людини є шкідливою для неї самої та для оточення. Проблема відповідальності досліджувалася ще античними філософами. Вони розглядали її у взаємозалежності людини і суспільства, моралі та права, а тому у її вирішенні пересікалося співвідношення суб'єктивного й об'єктивного. У соціогуманітарній науці категорія «відповідальність» обґрунтовується як у взаємозв'язку із поняттям «особистість», так і у взаємозалежності і з когнітивними станами людини, її поведінкою, обов'язком перед іншими тощо. «В різних наукових галузях мислителі розуміли відповідальність як свободу вибору, волі та засобів існування, як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізацію особистістю своєї сутності» [1, с. 49, 50]. Отже, відповідальність доцільно розглядати як форму активності людини чи групи осіб у процесі соціальної взаємодії. Науковці «виокремлюють суб'єкта і об'єкта відповідальності» [1, с. 50].

Феномен відповідальності досліджували багато вчених, зокрема С.Л. Рубінштейн [15] розмежовував його на ретроспективний аспект (відповідальність за виконану дію) і перспективний (дхарма за те, що потрібно зробити). Ж. Піаже зосереджує акцент на вивченні внутрішньої відповідальності як важливій основі морального розвитку людини. Л. Колберг, виокремлюючи стадії розгортання моральної свідомості, спрямовує увагу на аналіз об'єктивного й суб'єктивного різновидів відповідальності, а також на ті періоди, які ґрунтуються на соціальному обов'язку та принципі моралі. Дж. Роттер, вирізняючи інтернальний та екстернальний локуси контролю,

переконаний, що перший притаманний особі, яка бере відповідальність на себе за будь-які події, а другий характеризує людину, котра має схильність приписувати власні досягнення чи негаразди зовнішнім обставинам, тобто везінню (невезінню) чи іншим людям. Також тематику відповідальності висвітлювали Л.Е. Орбан-Лембрик і В.В. Третьяченко. Науковці обґрунтовують явище відповідальності у процесі спільної управлінської діяльності як організаційну властивість. І.Д. Бех [2] аналізує відповідальність у контексті виховання особистості.

Відповідальність – це свідоме вольове самообмеження свободи людини. Почуття відповідальності визначає ставлення особи до її оточення, поведінку, а також сприйняття її соціумом. Відповідальна людина – це та, що виконує свою соціальну роль, що здатна будувати взаємини, засновані на довірі та взаємоповазі, а також та, що усвідомлює себе громадянином. Важливо розмежовувати поняття відповідальності та обов'язку. Поняття відповідальності «засновується не на зовнішній вимозі, а на внутрішній потребі перед Іншим». Обов'язок у свою чергу є взаємний, і проявляється, коли наявні дві сторони, які мають взаємні права, прописані умовами договору, при порушенні яких висувають один одному претензії». [16] Отже, проявляти відповідальність щодо людини, з якою особу не пов'язують взаємні зобов'язання, є необов'язковою ініціативою, але безумовно бажаною, адже у такому випадку в суспільстві утверджуються здорові, довірчі стосунки.

Філософський енциклопедичний словник [26] подає таке визначення відповідальності: це «філософсько-соціологічне поняття, яке характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом)».

Відповідальність постає унаслідок визнання соціальних норм і здійснюється через різноманітні механізми контролю (такі як громадська думка, статuti, закони), а також завдяки осмисленню суб'єктами духовно-

практичної діяльності своєї суспільної ролі. Характеризується багатогранною структурою, яка включає такі суттєві компоненти: усвідомлення необхідності діяти у відповідності з суспільними вимогами і нормами як соціальними цінностями; усвідомлення своєї безпосередньої ролі через наявність внутрішніх переконань, совісті, особистих інтересів і цілей; передбачення наслідків вибору, рішень і дій; критичність і постійний контроль за своїми діями, врахування їх наслідків для інших людей; прагнення особи до самореалізації в об'єктивному світі; самозвіт і самооцінка; суб'єктивна готовність відповідати за свої дії.

У свою чергу, відповідальність сприяє дотриманню в суспільстві злагоді, балансу, інтересів справедливості, добропорядності у стосунках між людьми. Залежно від покладеного в основу поділу критерію (характер дій конкретного суб'єкта чи форма вияву об'єктивних відносин і норм) розрізняють: особисту (персональну), групову (колективну), класову, соціально-політичну відповідальність; а також відповідальність правову, економічну, моральну, політичну, соціальну, екологічну, професійну, партійну тощо. За сучасних умов соціального життя особливо зростає роль особистої (персональної) відповідальності, яка включає чинник усвідомлення індивідом відповідальності перед собою, колективом, суспільством, національною спільнотою, людством в цілому. При цьому пріоритетними є загальнолюдські цінності. В різних теоретичних концепціях, особливо етико-філософських, відповідальність тісно пов'язана з проблемою свободи, параметри якої дедалі розширюються з розвитком демократії, зростанням духовного потенціалу націй та кожного окремого учасника формування нового цивілізаційного простору.

Загальновідомим є те, що відповідальність та громадянськість є рисами особистості, що формуються у процесі її соціалізації. Безперечно, найголовнішим соціальним інститутом, який закладає підґрунтя для розвитку відповідальності чи безвідповідальності людини є сім'я. [21] Саме в сімейній системі ми успадковуємо традиції, моральні норми, цінності і формуємо

ставлення до себе і до світу. Якщо в родині переважають турботливі та доброзичливі стосунки, це сприяє прояву у дитини відповідальності [10, с. 93] та становленню емоційно стійкого характеру. Коли в сім'ї панує авторитарність, то в суб'єкта формуються страх покарання, почуття образи, тривоги, провини, і його відповідальність буде базуватися на обов'язку.

Досить часто батьки, учителі та соціум пов'язують відповідальність із обов'язком, зобов'язанням, дисциплінованістю, що не повністю розкриває зміст цієї категорії, адже поняття обов'язку і відповідальності протиставляються. За словами філософа і психолога Е.Фромма: «Обов'язок – поняття із сфери несвободи, тоді як відповідальність – поняття зі світу свободи» [20, с. 281]. «Відповідальність у прямому значенні цього слова – повністю добровільний акт; бути «відповідальним» значить бути вільним...» [20, с. 124].

У сучасному світі не можна недооцінювати важливість відповідальності перед собою. Однією із тез Оксани Сарабун у статті «Концепт відповідальності як явище громадянського соціуму» є така: фундаментальна екзистенційна відповідальність полягає в тому, аби стати собою, адже це завдання людина не може делегувати нікому іншому. Науковиця ілюструє її таким прикладом: рабин-хасид Маєр любив повторювати: «Бог не судитиме тебе за те, що ти не був Авраамом, Мойсеєм чи Самсоном... Бог судитиме тебе, чи і наскільки ти був Маєром». Підкріплюючи цю тезу, наведемо цитату із праці французького філософа Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм - це гуманізм» [17] про перший принцип екзистенціалізму: «...якщо існування дійсно передує сутності, то людина відповідає за те, чим вона є. Таким чином, в першу чергу екзистенціаліст віддає кожній людині у володіння її буття та покладає на неї повну відповідальність за існування.» Звідси випливає те, що почуття відповідальності необхідне людині для того, щоб розкрити цілковито свій потенціал, самореалізуватися та самоствердитися, пізнати та дослідити свої сильні та слабкі сторони, унікальність своєї індивідуальності, і у такий спосіб дати світові плоди своєї діяльності.

У той же час, наша особиста відповідальність масштабніша, ніж ми можемо уявити, адже вона поширюється на все людство. Людина створює свій образ, і обираючи себе, обирає людину взагалі. Це означає, що кожен є взірцем якогось типу поведінки, взаємодії та комунікації і своїми діями здатен утверджувати загальнолюдські цінності. А розвиток і продуктивне співіснування можливі лише у випадку, коли кожен буде застосовувати відповідальний підхід до свого життя.

«Відповідальність завжди є іманентною для творчого потенціалу людини, тому уникнення відповідальності – пряма дорога до набуття рабської свідомості», – зазначає науковиця Оксана Сарабун у своїй праці. Коли уникнення відповідальності відбувається регулярно, і кілька поколінь поспіль звикають на психологічному рівні до підкорення обставинам і коли на додачу до цього влада забороняє свободу слова і фальсифікує факти, спотворюючи об'єктивну реальність, нація стає безвідповідальною, що ми спостерігаємо на прикладі російської нації. За словами Богдана Петренка [35], першого заступника керівника Українського інституту дослідження екстремізму: в авангарді агресії стоїть не стратегічна авіація, а пропагандисти, інформаційні війська. У статті Петренко наводить дані про те, що «...половина російського населення вважає, що відповідальність за загострення на Донбасі несуть... США й країни НАТО. І якщо інформація про те, що такої думки найчастіше дотримуються росіяни від 55 років (таких, за даними опитування Левада-Центру 61%), то варто звернути й увагу на те, що аналогічно думають 24% респондентів віком 18-24 років. Ще 16% росіян впевнені, що в усьому винна Україна.» Так, за допомогою маніпуляцій та постійної пропаганди формується небажання і навіть нездатність на психологічному рівні громадян Російської Федерації нести відповідальність за злочини російських військових у російсько-українській війні. Росіяни воліють лишатися «маленькими людьми», а отже рабами, оскільки набагато простіше не обирати, не діяти, підкорятися. Однак, варто пам'ятати про те, що відсутність вибору – це також вибір, за який людина все одно несе відповідальність. Людина, яка вважає, що

її дії ніяк не впливають на соціум, яка відмовляється сама стати рушієм і обирає бездіяльність, – безвідповідальна. За Ж.-П. Сартром «реальність – в дії», а реальність, яку створила собі російська нація – в бездіяльності, і як бачимо, вона ґрунтується на брехні, підступі, скореності та неволі.

На противагу колективній безвідповідальності населення Російської Федерації варто поставити колективну відповідальність населення України. Оксана Сарабун зазначає: «Рефлексію над екзистенційними витокami відповідальності вбачаємо невід’ємним компонентом становлення українського громадянського соціуму, адже за участю цієї філософської позиції перед нами постає свідомий та вільний індивід, що своїм творчим потенціалом конструює дійсність, яка поза ним є хаотичною та відчуженою реальністю, позбавленою змісту.» [16] Українському менталітету притаманні волелюбність, гідність, відчуття власної індивідуальності та усвідомлення того, що свободу треба захищати – риси нерозривно пов’язані із відповідальністю. Українці не раз доводили свою готовність захищати свої цінності, свободу та незалежність, зокрема в контексті 21-го століття мова йде про Помаранчеву революцію, Революцію Гідності та російсько-українську війну. Саме завдяки актам громадянської непокори, бунту, який є за визначенням «протестом проти посягання на власне я» та власне прагненню свободи, українська нація змогла зберегти свою державність. За допомогою бунту у філософії А. Камю здійснюється людська свобода. «Бунт, – за А. Камю, – насправді глибоко позитивний, тому, що він відкриває в людині те, за що завжди варто боротися». [12] Нація може почати будувати бажаний соціальний простір тільки тоді, коли усвідомлює себе єдиною причиною всіх національних і державних невдач. У такому випадку громадяни не перекладають тягар відповідальності за власну історію та не звинувачують у проблемах лише незалежні від них, несприятливі обставини. [16]

За висловленням Катрін Камю, дочки Альбера Камю: людина втомлюється бути вільною і відповідальною, тому так багато людей не мають бажання бути вільними. Справді, здатність відповідати за свої дії та рішення

потребує чимало внутрішнього ресурсу, сили волі та неабиякої міцності духу. Спираючись на дослідження Оксани Сарабун, можна зробити висновок про те, що із принципом відповідальності також взаємопов'язана проблематика сенсу, адже принцип відповідальності є «способом привнесення людиновимірною сенсу в абсурдний поза людською участю світ.» [14] Безумовно, людина прагне сенсу, а він з'являється тоді, коли людина здатна прийняти рішення та нести за нього відповідальність.

Взаємозв'язок сенсу та відповідальності також можна проілюструвати тезою філософа та психіатра, творця методу логотерапії Віктора Франкла: «Важливо не те, чого ми очікуємо від життя, а те, що життя очікує від нас» . Автор праці «Людина у пошуках справжнього сенсу» стверджує, що людина сама обирає, як нести свій тягар. Тобто вона завжди має свободу вибору, за який несе відповідальність, навіть у найтяжчих обставинах. Свобода, яку ніхто не здатен відібрати – це свобода обрати власне ставлення до обставин.

У філософії категорії «свободи» і «відповідальності» співіснують і нерозривній єдності. Відповідальність визначає межі нашої свободи. Німецький філософ Манфред Рідель у статті «Свобода і відповідальність» висловив судження про те, що людина не є «засудженою, приреченою на свободу», як це вважав післявоєнний екзистенціалізм, радше – на те, щоб брати на себе відповідальність. «Без відповідальності свобода є неможливою», – стверджує науковець.[14] Дійсно, якщо припустити, що людина має необмежену свободу дій і не мусить ні перед ким відповідати: ні перед собою, ні перед суспільством, то для чого їй діяти згідно з морально-етичними настановами і приписами? Чи буде вона чинити для загального блага, чи буде шкодити собі й іншим?

Головна теза екзистенціалізму у праці Ж.-П. Сартра: «Свобода – це відповідальність». Без відповідальності свобода невідвортно переростатиме в руйнування соціальних зв'язків та нехтування добробутом інших людей, у свавілля і насилля. Ж.-П. Сартр стверджує: «Вибираючи себе, я створюю всезагальне.» Екзистенціалізм вказує на те, що через вільну дію людина

реалізує себе і в той же час реалізує певний тип людства. Філософ ставить питання: чи дійсно я маю право діяти так, щоб людство діяло за зразком моїх вчинків. Оскільки людина обираючи себе, обирає людство, вона повинна запитати себе: а що було би, коли б усі так чинили? У такому випадку людина, яка на що-небудь зважається не може уникнути почуття повної та глибокої відповідальності.

У навчальному посібнику «Соціальна відповідальність» автори Охріменко О.О. та Іванова Т.В. [13] виділяють такі різновиди соціальної відповідальності, як моральна, релігійна, дисциплінарна, політична, правова (юридична). Моральна відповідальність виявляється у суспільному осуді та соціальному відмежуванні від особи. Вона настає у випадку порушення традицій, звичаїв чи норм культури. Моральна відповідальність полягає в повазі не інститутів, а людської гідності особи, і тому є основою утвердження в суспільстві добросовісних стосунків.

Політична відповідальність настає при порушенні норм, дотримання яких покладається суспільством на публічного політика. Корпоративну відповідальність особа несе у випадку порушення корпоративних правил, прийнятих певною соціальною структурою. Релігійна відповідальність засновується на нормах, що регламентують порядок відправлення релігійних культів та на вірі у Бога.

Відповідальність людини носить соціальний характер, оскільки людина є учасником соціуму і під час вирішення своїх задач вступає з ним в активну взаємодію. У реальній дійсності особистість є і суб'єктом, і об'єктом відповідальності. Соціальна відповідальність є умовою взаємодії індивіда та соціуму. Даний вид відповідальності виявляється, як набута властивість людини, що є результатом впливу соціальних умов; як соціокультурна якість особистості, що пов'язана з її вольовою цілеспрямованістю; як механізм соціального контролю, регулювання системи суспільних відносин, ознака соціальної організації суспільства. Соціальна відповідальність визначає ієрархію ціннісних орієнтацій особистості.

До ключових принципів соціальної відповідальності належать: підзвітність, тобто необхідність організації у звітуванні щодо впливу від своєї діяльності на суспільство і довкілля; прозорість, що стосується рішень і діяльності суб'єктів господарської діяльності; гуманність, що стосується визнання прав людини, зазначених у Всесвітній Декларації з прав людини; поміркованість у прийнятті тих чи інших рішень; патріотизм як розуміння цінності Батьківщини; відчуття обов'язку, що включає в себе моральні зобов'язання людини та совість; моральність як вид суспільних відносин, мета яких – сформувані способи нормативного регулювання поведінки і дій людей у суспільстві за допомогою норм, принципів і категорій моралі; професійна компетентність, тобто знання, досвід, освіта у відповідній галузі діяльності; творча спрямованість як схильність до творчої ініціативи; працелюбність як риса характеру, котра полягає у позитивному ставленні особистості до трудового процесу, що виражається через активність, ініціативність, добросовісність, дисциплінованість.

У соціальному контексті відповідальність є показником моральної та правової зрілості особи, а також її дієздатності та правоздатності. Тож соціальна відповідальність є гарантом і соціальної безпеки, і особистої безпеки людини. [16] Соціальна відповідальність має такі форми прояву: пряма соціальна відповідальність, яка є безпосереднім відношенням та впливом суб'єкта на об'єкт конкретного соціального зв'язку; зворотна соціальна відповідальність, яка передбачає взаємний вплив об'єкта соціальних зв'язків на їх суб'єкт; відкрита соціальна відповідальність, що носить публічний характер; прихована відповідальність, яка передбачає таку форму соціальних зв'язків, за якої суб'єкт бажає уникнути відкритості, гласності, публічності. Мова йде про випадки, коли людина, яка, наприклад, займається благодійною чи спонсорською діяльністю, не бажає розкривати свою особу та відкрито розголошувати про свої вчинки. Також виокремлюють безпосередню соціальну відповідальність особи, яка виникає і розвивається завдяки внутрішнім якостям і здатностям, таким як совість, достоїнство, любов до

ближнього, солідарність, справедливість, гідність, співчуття тощо, і опосередковану соціальну відповідальність особи, підпорядковану дії чинників зовнішнього середовища, таким як умови життя та роботи. Відповідальність людини буває внутрішньою та зовнішньою. Внутрішня відповідальність виявляється у ситуаціях, коли людина керує собою сама, тоді як зовнішня відповідальність виявляється у ситуаціях, де людиною керується з боку колективу, інститутів держави, суспільства.

Особиста соціальна відповідальність може набувати різних проявів. У дослідженні, наведеному у посібнику [13] йдеться про опитування, проведене з метою дізнатися, чим характеризується соціальна відповідальність людини. Відповіді експертів виявилися такими: «експерти відповіли, що людині притаманна особиста відповідальність перш за все за саму себе, свої дії (85,4%), результати своєї роботи (по 75,3%), а також за свою родину – дітей, батьків, близьких (70,9%).» Серед інших відповідей опитуваних були також наведені такі види відповідальності, як відповідальність перед Богом, відповідальність за кожне життя, природу, майбутнє покоління, свою країну, моральний образ, обіцянки, а також внутрішні переконання та цінності людини.

Серед вільних відповідей експертів були такі, що визначили цікаві з наукової позиції прояви соціальної відповідальності людини. Респонденти запропонували такі альтернативи: постійний особистісний розвиток; високий професіоналізм, готовність брати на себе відповідальність за свою сім'ю, розвиток міста (села), регіону, країни; адекватна поведінка, допомога слабким, милосердя; бажання відрізнятись, формування позитивного особистісного іміджу; поведінка, яка не завдає шкоди здоров'ю людей та природі, не сприяє скороченню життя; екологічна відповідальність, а також розумний егоїзм.

Логічним буде висновок, що соціальна відповідальність є соціальним механізмом контролю. Цей механізм має такі складові частини: архаїчний, що поєднує менталітет, традиції, звичаї, норми; соціальний, до якого належать

зовнішні норми, правила, закони; світоглядний, що включає в себе цінності, настанови, моральні принципи та переконання.

Соціальні інститути, які мають вплив на розвиток соціальної відповідальності можна поділити на інститути мікрорівня (родина, трудовий колектив, формальні та неформальні соціальні групи), мезорівня (система середньої, спеціальної, вищої освіти, засоби масової інформації, органи влади, правоохоронні органи, громадські та професійні організації, об'єднання) та макрорівня (держава, органи та інститути влади). Інститути у контексті соціально відповідальних відносин характеризуються по-перше, в характері збалансованості основних сфер життєдіяльності соціуму, по-друге, в оцінці населенням довіри до соціальних інститутів, по-третє, легітимацією соціальних інститутів у свідомості населення, по-четверте, інституційною інфраструктурою соціальної відповідальності.

Посилаючись на статтю О. Фурман під назвою «Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження», зазначимо, що громадянська відповідальність виявляється через «систему сформованих відносин громадянина до суспільства і держави, громадянських норм і цінностей» [4] Вона постає у житті у вигляді громадянської позиції людини, яка, за твердженням О.В. Киричука, формовтілюється у різновиди соціально-комунікативної, громадсько-корисної, суспільно-політичної активності. Ключовими ознаками громадянської відповідальності особистості є такі: активна життєва позиція, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, самостійність та наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація, чесність, готовність відповідати за власні вчинки тощо.

Розглядаючи концепт відповідальності з точки зору перекладознавства, варто зазначити, що він тісно пов'язаний із роботою як усних, так і письмових перекладачів. Письмовий перекладач, наприклад, робота якого полягає в тому, щоб вилучити сенс із оригінального тексту і передати його мовою перекладу, мусить бути точним, компетентним і уважним, щоб його переклад був

адекватним та зрозумілим для цільової аудиторії і не спотворював зміст першотвору. Оскільки перекладач працює із текстом іншого автора, він повинен відповідально ставитися до свого завдання, адже від якості перекладу залежить сприйняття твору читачем.

Підсумовуючи вищесказане, концепт відповідальності, як філософсько-соціологічне поняття, дотичний до різних дисциплін, зокрема до політики, соціології, правознавства, етики, перекладознавства, психології та філософії. Відповідальність є механізмом регуляції соціальної поведінки. Відповідальність як світоглядно-моральний орієнтир залучає людину до складних соціальних, науково-технологічних і цивілізаційних процесів. Пасивна чи нігілістична реакція на події суспільного життя свідчить про безвідповідальність. На відміну від цього, активна демократична та громадянська залученість людини до соціальних процесів ґрунтується на вмінні нести відповідальність за свої вчинки.

Концепт відповідальності взаємопов'язаний із такими поняттями, як обов'язок, сенс, совість, свобода, гідність, гуманізм, бунт. Відповідальність – це інтегральна якість особистості, що є допоміжним інструментом у засвоєнні духовних цінностей та морального досвіду людства. Розрізняють відповідальність особисту і колективну, громадянську, соціальну, що має підвиди – правову (юридичну), кримінальну, а також моральну, професійну (корпоративну), релігійну, екологічну, економічну та політичну. За визначенням великої кількості науковців, відповідальність взаємопов'язана зі свободою. За висловом Ф. Ніцше: «Свобода - це воля до особистої відповідальності». Почуття відповідальності формується в особі в сімейній системі і згодом виявляється у соціальній взаємодії. Відповідальність, як риса характеру вимагає від людини вияву таких якостей, як наполегливість, рішучість, сміливість, чесність, справедливість, совісність. Людина, що вміє нести відповідальність за свої рішення та вчинки, що не винить несприятливі обставини чи оточення, що чітко усвідомлює свої можливості і межі, що з повагою ставиться до себе та до особистого простору інших, – така людина

по-справжньому незалежна і самодостатня, вільна і здатна сповна розкрити свій потенціал.

1.2. Автобіографічне підґрунтя твору як перекладознавча проблема
 Французький філософ-екзистенціаліст, письменник і драматург, лауреат Нобелівської премії з літератури Альбер Камю народився у 1913 році у селищі Мондові, в Алжирі. В роки Другої світової війни разом із Ж.-П. Сартром він був учасником французького руху Опору і редактором газети «Комба» – органу руху Опору.

Творча спадщина Альбера Камю вимагає особливо вдумливого прочитання, що сягає за межі вираженого в слові. Зовні прозора художня оповідь просочена глибокими філософськими ідеями і приховує багаторівневу організацію твору. Камю й сам визнає в есе, присвяченому творчості Ф. Кафки, що «... автор насправді промовляє неодмінно більше, ніж мав намір сказати.»

Декодування багатопланової структури творів Камю вимагає звернення до філософсько-літературної традиції Західної Європи, що сформувала світогляд письменника та утворила глибинний підтекст його творчості.

«Оригінальне авторське світосприйняття, свідоме втілення інтелектуальних парадигм західноєвропейської культури, їх творче осмислення, маніпулювання текстами власними та інших авторів, цитування, пародіювання, неусвідомлене наслідування вже існуючих літературних текстів складають сферу підтексту художніх творів Камю.» [36]

Камю був і філософом і письменником, тому у його творчості поєдналися логічно-понятійне та художньо-образне мислення. Камю висловився: «Бажаєш бути філософом – пиши романи.» Письменник мав намір створити роман метафізичний, філософський, спроможний якщо не дати відповіді, то принаймні поставити вічні питання людського існування.

«Перша людина» – це автобіографічний роман Альбера Камю, написаний у 1959 році, але опублікований лише у 1994 році. Прототипом автора є Жак Кормері – хлопчик, який намагається знайти свій шлях у житті та відчутти себе повноцінною людиною. Проаналізувавши біографію письменника, можемо помітити виразні паралелі між фактами з його життя та змістом роману. Персонажі, які згадуються у романі, – друзі Жака, дядько, мати, бабуся,

вчитель – усі мають за основу реальних людей із життя Камю. Ситуації описані в романі також мають автобіографічне підґрунтя: переїзд до Франції, навчання у ліцеї, гра у футбол, поїздки на трамваї, злиденність та дозвілля алжирських дітей із бідного кварталу, невігластво матері і бабусі, марні спроби дізнатися щось про батька, стійкість та адаптація до нового життя. В образі Жака автор втілює риси, притаманні йому самому: жагу до знань, любов до природи і людей, бажання вирватися зі злиденності, працьовитість, прагнення бути гідною, відповідальною людиною. У тому, як головний герой шукає своє місце у житті, вчиться бути самостійним, незалежним і самодостатнім, як намагається повернути собі своє минуле і зрозуміти, хто він, виявляється концепт відповідальності.

У романі «Перша людина» автор зображує дитинство Жака, який живе з неписьменною матір'ю та суворою бабусею у бідному кварталі Белькур в Алжирі. Ці факти взяті з життя самого письменника, який також провів злиденне дитинство в Алжирі, куди його мати Катрін Камю переїхала разом із синами після загибелі чоловіка. Герой роману відвідує могилу свого батька Анрі Кормері, що загинув у битві на Марні. Батько письменника Люсьєн Камю був мобілізований і служив зуавом – військовослужбовцем легкої піхоти у французьких колоніальних військах – і загинув у Битві на Марні у 1914 році. Вдома не згадували про Люсьєна Камю, і в романі описується, як Жак намагається довідатися про життя свого батька від матері, яка зовсім не спроможна йому щось пояснити чи пригадати через глухоту і вади мовлення. Військовий штаб не повернув сім'ї Камю тіло небіжчика, а лише передав шрапнель, яка його смертельно поранила. [32]

Альбер Камю навчався в муніципальній школі в Алжирі. У 1923 році вчитель Луї Жермен, колишній учасник Першої Світової війни, помітив його талант і почав давати йому приватні уроки, щоб він вступив до шостого класу престижного ліцею в Алжирі. Луї Жермен став для Альбера заміною батька. Камю назавжди залишився йому вдячним і присвятив йому у 1957 році свою Нобелівську промову. В романі автор зображує вчителя початкової школи

пана Бернара (іноді в тексті він згадується, як пан Жермен), який опікувався Жаком, викладав додаткові уроки, записав хлопця на конкурс стипендій і у такий спосіб змінив долю дитини. [33]

Варто зазначити, що Камю говорив в дитинстві діалектом французької мови – патауетом, який був вуличною говіркою франкоалжирців у кварталі Белькур і містив у собі запозичення із арабської, іспанської та італійської. Саме Луї Жермен навчив письменника чистій французькій мові. Камю висловився: «Французька мова – це моя батьківщина». Дійсно, якщо проаналізувати письмо Нобелівського лауреата, можна дійти висновку про те, що Камю ставився до французької мови з повагою, влучно добирав слова, будував стрункі речення, отже під час перекладу його творів необхідними є уважність і точність задля уникнення убогої сухості мови.

Під час навчання у ліцеї Бюжо Камю виявив пристрасть до футболу. Він став воротарем у ліцейській футбольній команді, а потім в алжирській команді спортивної асоціації Монпасьє. В романі описується, яким спритним Жак був у футболі – його улюбленій грі. Письменник зазначав: «Все, що я знаю напевне про мораль і людські обов'язки, я дізнався з футболу, якому завдячую», а також «Пас - це солідарність. Без інших ви – ніщо.» Тобто, гра в команді навчила Альбера Камю солідарності – якості, в основі якої лежить соціальна взаємодія, взаємодопомога та кооперація. Як відомо, письменник відстоював ідеї гуманізму, вільного самовизначення народів, закликав до протесту проти тоталітарних режимів, критикував колоніальну політику Франції в Алжирі та попри те, що не належав до арабської культури, але підтримував право алжирського народу на незалежність. У своїй творчості Камю відстоював ідею людської спільноти, в якій значення має не стільки національна ідентичність, скільки гуманістичні цінності. Він відкидав будь-які форми націоналізму та расизму і прагнув до побудови гуманістичного суспільства, в якому кожен має рівні права та можливості. Ідеї Камю суттєво вплинули на західноєвропейську інтелігенцію. Почуття солідарності із однодумцями було важливим для письменника і культурно-мистецького середовища, в якому він перебував.

Коли Камю навчався в ліцеї Бужо, він щоранку їздив на трамваї через Алжирську затоку із кварталу Белькур до Баб-ель-Уеда. Ці поїздки він описав у романі: червоні трамваї обслуговували найбідніші квартали, а зелені – багатші, тож тоді Камю помітив свою відмінність від інших учнів та усвідомив, що його сім'я бідна, чого він часто соромився. За словами Катрін Камю, батько жив у нужді і часто не знав, чи буде що їсти, і чи будуть гроші на наступний день. У нього сформувалося чітке уявлення про те, як витратити гроші і бути ощадливим. Камю пише у романі, що і чоловіки і жінки працювали, непокладаючи рук, не відали, що таке відпочинок і не мали вакацій.

У 1930 році лікарі діагностували письменникові туберкульоз, через який він змушений був покинути мрії про спортивне майбутнє. Загроза смерті, що нависла над ним, стала початком екзистенційної кризи. Згодом Альбер Камю отримав диплом про вищу освіту з філософії, написавши дисертацією «Християнська метафізика та неоплатонізм. Плотін і святий Августин». У віці 24 років він опублікував свою першу книгу «Спід і лице» у видавництві «Шарло» і взявся за написання роману «Щаслива смерть». Камю також очолив підпільну газету «Комба», в якій опублікував відому редакційну статтю, в якій засудив використання атомної бомби після бомбардувань Хіросіми та Нагасакі.

У перший період творчості (30 - 40-ві рр.) Камю, як філософ-екзистенціаліст розробляє ідеї абсурду філософії. Він вважав, що будь-які форми людської діяльності позбавлені раціонального змісту і тому є «рівноабсурдними» («можна лікувати чуму, але можна й топити печі крематоріїв»), але рівноприйнятність альтернатив є такою лише з раціоналістичної точки зору. З позицій «життєвих» – екзистенційних, моральних – такі альтернативи зовсім не рівноцінні. Таке усвідомлення наштовхує філософа на думку, що не все є абсурдним: дещо у світі «все ж має певний сенс, і це – людина... єдина істота, яка шукає цей сенс». Формою подолання абсурду Камю вважає «бунт».

Період «бунту» – другий період творчості, що відкривається публікацією есе «Бунтівна людина» (1951), в якому письменник намагається проаналізувати «бунтівну свідомість в Європі за останні два століття». Камю різко протиставляє бунт і революцію, яка, на його думку, лише замінює один порядок (раціональність) іншим, тому в ній обов'язково відбувається «переродження Прометея на Цезаря» (про це свідчить історичний приклад якобінців і більшовиків). Єдиний вихід – «бунт» як постійне тривання змін, творчості, свободи. [26]

Міркуючи про абсурдність та ірраціональність світу, з якою зіштовхується людина, Камю робить такий умовивід: «Людина – єдина істота, яка відмовляється бути тим, ким вона насправді є.» З точки зору інтелекту, можна сказати, – пише Камю, що абсурд не в людині і не у світі, але він у їх співприсутності. Бунт у філософії Камю постає, як протест проти посягання на його власне я, а не бажання заволодіти чужим. Людина, яка почала боротьбу, ставить вимогу поважати її як особистість, як гідної людини, вимогу визнати її природу, як унікальну. Бунт, – за визначенням Камю, – не є проявом задрощів, озлобленості, або інших негативних якостей, спрямованих на пригнічення іншого. «Бунт – насправді глибоко позитивний, тому, що він відкриває в людині те, за що завжди варто боротися» [12]

Отже, екзистенційні категорії сенсу життя, абсурду та бунту, над якими рефлексує Камю, лягли в основу його філософських поглядів. Головний герой роману «Перша людина» прагне повноти життя, почуватися вільним і нікому не підвладним, втекти від упослідженої темної родини, щоб «уникнути безіменності, убогого життя, затаєного невігластва». [6, ст 148] В *Нотатках і планах* до роману, які не увійшли в основний текст, автор пише, що Жак усвідомив лише в 40 років, що має потребу в комусь, хто б вказував йому шлях, ганив би або хвалив його: йому потрібен батько – «авторитет, а не влада» [6, ст 225] Герою довелося вчитися бути самостійним, самому пізнавати світ, дорослішати і кувати свою впевненість, «шукати свою мораль і правду», оскільки він не мав морального орієнтиру в особі батька. Пошуки батька,

втрачених фрагментів його історії, боротьба з безіменністю є спробами героя віднайти себе. У *Нотатках і планах* Камю пише про Люсьєна Камю: «Життя Л.К. Усе цілком підневільне, за винятком його волі бути і вистояти. ... Його життя таким чином складається всупереч його бажанню – а потім війна його вбиває.» Логічним буде припущення, що герой прагне свободи вибору і дій, прагне відновлення контролю, якого не мав батько над своїм життям. Герой наділений відповідальністю та усвідомлює, що сам може «створити власну традицію», вибудувати систему поведінки. Він переконаний, що досягне всього, чого захоче, і що для нього ніколи не буде нічого неможливого.

Із цитати «...він почувався на своєму місці всюди, тому ще не бажав ніякого місця, а тільки радості, вільних людей, сили і всього, що є в житті прекрасного і загадкового, чого не купиш, ніколи не купиш» простежуємо життєствердні риси характеру героя і відповідно самого автора: волелюбність, «затятий, ненатлий розум», ненаситне прагнення жити, «шалена радість». Камю переконаний, що справжню повноту життя людина може здобути, якщо прийме все, що їй випало, з усіма наслідками. Він демонструє відповідальний підхід і у такий спосіб спонукає читача замислитися над категорією відповідальності, яка допомагає людині «стикнутися із життям віч-на-віч».

Щодо матері, Камю зображує її з ніжністю і добротою та якоюсь таємничою тривогою. В *Нотатках і планах* він зазначає, що хотів розкрити в матері якусь таємницю, «але кінець кінцем виявляється, що це таємниця убозтва, яка породжує людей без імені і без минулого». Камю відчуває глибоке розчарування і біль від того, що рідна мати, до якої він так прив'язаний, від якої хоче любові, не здатна задовольнити його потребу, не спроможна оцінити його творчість, тому що не вміє читати і має «словниковий запас з 400 слів». Автор написав роман для матері і присвятив їй. В епіграфі читаємо «Тобі, яка ніколи не зможе прочитати цієї книжки». В *Нотатках і планах* дізнаємося про почуття Камю до матері: «Найбільше в світі йому хотілося, щоб мати прочитала все, що було його життям, його плоттю і кров'ю, але це було неможливо. Його любов, його єдина любов приречена на німоту». Автор не

завершив роман, тому про його плани довідуємося із додаткових аркушів: твір мав завершуватися сповіддю перед матір'ю, в якій він просив би у неї прощення: «Ти одна можеш простити, але ти мене не розумієш, і не вмієш читати. І тому я розмовляю з тобою, пишу тобі, для тебе, для тебе однієї, а коли настане кінець, я попрошу прощення без будь-яких пояснень і ти мені всміхнешся...» Отже, у процесі написання роману Камю досліджував свою сімейну історію, суперечливе дитинство в Алжирі, стосунки з матір'ю і бабусею, свої незадоволені потреби, становлення себе, як особистості і митця, формування духовних цінностей, а також переосмислював своє минуле.

У червні 1943 року Камю познайомився із письменником і філософом-екзистенціалістом Жаном-Полем Сартром і потоваришував із ним. Початкове захоплення письменників одне одним виникло через близькість та подібність їхніх досліджень. Обидва були і філософами і письменниками і розуміли, як багато у них спільного. Їхні твори з нетрадиційними сюжетами та, здавалося б, невмотивованими персонажами підкреслювали абсурдність існування. Камю і Сартр цінували автентичне життя.

Альбер Камю був членом Комуністичної партії, однак, розчарувавшись в ідеях комунізму, покинув її. На основі історичного матеріалу в трактаті «Бунтівна людина» 1951 року Камю дійшов висновку про неминучість переродження революції в тиранію та перетворення колишніх борців проти поневолення на жорстоких гнобителів. Як прихильник лівих політичних позицій, він засуджував тоталітаризм у Радянському Союзі. За словами дочки письменника Катрін Камю, на запитання «Ти – сумний?, батько відповів: Я самотній». [33] На той час Ж.-П. Сартр, який на відміну від Камю, підтримував комуністичні настрої, розкритикував його роботу «Бунтівна людина» і після публікації образливої статті в журналі *Les Temps Modernes*, письменники посварилися. Отже, Камю був самотній у своїх поглядах. Поняття самотності і відчуженості часто згадуються у творчості Камю, зокрема і в романі «Перша людина». Жак, наприклад, відчувається іншим, чужим серед арабського населення Алжира, самотнім, бо зростав без батька,

відірваним від батьківщини, бо для нього Франція була чимось далеким і незрозумілим.

16 жовтня 1957 року Альберу Камю була присуджена Нобелівська премія з літератури «за всю його роботу, спрямовану на висвітлення проблем, які сьогодні виникають у свідомості людей». У Стокгольмі після отримання нагороди алжирський студент запитав його про справедливість боротьби за незалежність, яка велася попри терористичні атаки. Камю відповів: «Якби мені довелося вибирати між цією справедливістю і моєю матір'ю, я б все одно вибрав свою матір». За це речення йому часто будуть дорікати. [33]

У *Нотатках і планах* автор зазначає, що збирається дослідити два алжирських націоналізми: «Алжир між 39 і 54 роками (заколот) Що відбувається із французькими цінностями у свідомості алжирця, у свідомості першої людини. Хроніка двох поколінь пояснює сьогоднішню трагедію.» Так, Камю піднімає проблему франкоалжирського населення, колонізації країни та адаптації в Алжирі.

Франкоалжирці, яких також називають п'є-нуарами — це історико-культурний термін, що позначає групу алжирців європейського – французького, іспанського чи єврейського походження, – що склали значну частину населення Алжиру в період французької колоніальної експансії у 1830-1962 роках. Після здобуття Алжиром державного суверенітету в результаті Алжирської війни за незалежність наприкінці 1950-х - початку 1960-х, основна маса більш ніж мільйонного європейського населення країни емігрувала, в основному репатріювалася до Франції. Життя і побут п'є-нуарів мав своєрідний характер, відмінний як від життя і побуту мусульманського населення Алжиру і країн Магрибу, так і від французького населення метрополії, оскільки до середини ХХ століття більшість франкоалжирців були уродженцями Алжиру, і багато з них ніколи не бували у Франції. [33]

Камю критикував колоніальну політику Франції в Алжирі та відстоював права алжирського народу на самовизначення та незалежність. Його громадянська позиція ґрунтувалася на відстоюванні гуманістичних цінностей

та принципів рівності, свободи та солідарності, а також на боротьбі проти будь-якої форми насильства та диктатури. Наведемо цитату з уривку, де вибухнула бомба, на підтвердження толерантного ставлення Камю до арабів, яке втілюється в образі Жака: «Він не винен, – сказав Жак. Захочай його в себе». «Їх треба винищити до ноги. – «Це ти спересердя. Думай, що кажеш.» Як бачимо, герой захистив араба, навіть попри те, що від вибуху постраждала його мати, і він не знав напевне, хто заклав вибухівку. Ставлення до арабського населення прочитуємо у таких рядках: «...а довкола нього цей народ, привабливий і збентежений, близький і далекий...» [6, с. 209] Камю зображує взаємини франкоалжирців із арабами часом як товариські, але здебільшого як напружені, відчужені: «...у повітрі постійно витала невидима загроза», «...і раптом спалахувала бійка між французом і арабом, так само вона могла спалахнути між двома французами чи двома арабами, проте сприймалася зовсім по-іншому». Як висловився письменник: «Алжир болить мені так, як болять легені». В цьому вбачаємо силу почуттів до рідної країни, до людей, що борються за свої права, а також відповідальне ставлення до подій, що відбуваються навколо, адже під час Другої Світової війни Камю також був учасником антифашистського руху.

Назва роману «Перша людина» вказує на те, що Жак почувався в Алжирі закинутим, як перший житель, або перший завойовник. В розділі «Мондові. Колонізація і батько» письменник описує страждання, нуждення і тяжке життя перших поколінь поселенців. Він пише, що ці люди не мають минулого, не люблять його, забувають або зрікаються, а тому націлені у майбутнє, але тим не менш не залишають після себе сліду. Жак згадує свою мати, яка була іспанкою з міста Маона на острові Менорка, а також батька, який «народився серед гнаних переслідувачів» ельзасців і також був емігрантом. Головний герой окутий тривогою через те, що покоління переселенців живуть без пам'яті і віри, без коренів, і сам боїться зазнати такої ж долі, залишитися безіменним і зникнути безслідно. Про переселенців автор узагальнює: «...отже, ці люди залишали потомство, а відтак зникали. Те саме відбувалося

і з їхніми синами. Їхні сини і внуки опинилися на цих землях, як і він сам, без минулого, без моралі, без напучувань, без релігії, але щасливі з того, що є, що живуть в осередді світла, сповнені тривоги лише перед птьмою і смертю». [6, с. 146]

З історії Жакової сім'ї, з життя емігрантів, «перших людей», переселенців, логічно випливає те, що герой навчився пристосовуватися до людей та обставин, адже покоління до нього було вимушене вчитися швидко адаптовуватися до нового, заради виживання. «...Він почувався на своєму місці всюди, тому що не бажав ніякого місця...» – пише про Жака Камю. [6, с. 207] В комунікації з людьми у героя виявлялася його «ряснолика натура», і це допомагало йому знаходити з кожним спільну мову, грати всі ролі та пристосовуватися до будь-якого середовища.

Трагічна смерть Камю перервала перехід до третього періоду творчості, що почав окреслюватись у повісті «Падіння» (1956). За двадцять років романи і політичні погляди Альбера Камю зробили його одним із провідних мислителів ХХ століття із міжнародною читацькою аудиторією. Окремі твори Камю українською мовою переклали О. Бурггардт, А. Перепадя, О. Жупанський, Л. Кононович, О. Мокровольський, Р. Осадчук, О. Соловей, П. Таращук, М. Тютюнник, Г. Філіпчук, О. Черній, В. Шовкун та ін. [19]

Альбер Камю загинув в автокатастрофі 4 січня 1960 року, коли їхав на автомобілі Мішеля Галлімара з Лурмарена до Парижа. Як свідчить документальне розслідування, проведене італійським письменником Джованні Кателлі, смерть Камю була замовлена радянською владою. У книжці, вперше виданій у 2013 році під назвою «Камю мусить померти», Кателлі пропонує нам ретельний перегляд офіційної версії, за якою автокатастрофа була нещасним випадком. Є підстави вважати, що ця трагедія відбулася через підлаштовану несправність у колесі та насправді є результатом спланованого, підступного вбивства, виконаного спецагентурою КГБ. Альбер Камю відрізнявся від французької інтелігенції, яка на той час підтримувала комуністичний режим. Завербувати, вмовити «стати другом

СРСР» чи примусити Камю до співпраці було неможливо. Кателлі зауважив, що смертний вирок йому Москва винесла у 1956 році, «коли Камю гучно затаврував звірячу розправу радянської армії над угорською революцією.» Це зробило його особистим ворогом для міністра закордонних справ Шепілова і відповідно для його начальника – Хрущова. «Камю мусив померти.» – робить висновок Дж. Кателлі. [31]

У *Нотатках і планах* до роману довідуємося, що Альбер Камю мав на меті написати цикл автобіографічних творів, і наступний роман мав бути про підліткові роки героя: «Отроцтво. Його життєва сила, його віра в життя. Але він харкає кров'ю. Отже, життя – це шпиталь, смерть, самотність – увесь цей абсурд. Звідси розпорошеність. А в глибині душі: ні, ні, життя – це щось інше». Отже, Камю планував продовжувати досліджувати своє минуле, сімейну та національну історію.

У романі багато жорстокості, зокрема це описи хвороб серед переселенців, а також страшних вбивств на війні. Після прочитання та аналізу твору складається двоїсте враження про дитинство Жака в Алжирі. Це місто постає багатим і розмаїтим, де діти купалися в морі під пекучим сонцем, навчалися, працювали, дорослішали і мужніли, і в той же час жорстоким, ворожим, де араби і французи зчиняли бійки, де в повітрі літала загроза, бо могла статися терористична атака, де люди божеволіли від спеки і працювали без перепочинку цілий рік.

Підсумовуючи, варто зазначити, що трактування світу в екзистенційній філософії Камю зводиться до «вселенського абсурду», «царства без Бога», яке не має мети. Сенс людського життя філософ вбачав у поступовому пізнанні «абсурдної правди світу». Камю наголошував, що в такому середовищі неможливо знайти себе, отже особистість, на його думку, є приреченою на відчуження у світі, на який вона не може вплинути. У творчості та філософії Камю панують категорії самотності та відчуженості. У той же час непевність власного існування людина здатна досягнути лише у критичних, «межових» ситуаціях, що розділяють життя і смерть. З початком Другої світової війни в

екзистенційному підході з'явилися гуманістичні відтінки. Камю поставив питання про можливість і необхідність боротьби людини із абсурдністю світу. Філософ стверджував, що особистість мусить протидіяти суспільству, державі, середовищу, яке є «іншим», «ворожим» для неї, оскільки нав'язує мораль та ідеали. Центральною категорією, що здатна виправдати людське існування, постає свобода, зокрема свобода вибору, світоглядної позиції. Саме свобода сприяє пошуку сенсу, пізнанню хаосу й випадковості буття. Отже, свобода стає вищою життєвою цінністю для екзистенціалістів. За твердженням Камю, кожна людина може знайти сенс життя в існуванні для блага інших, зменшенні їхніх страждань, у ствердженні моральних ідеалів милосердя і справедливості. [7]

Для того, щоб вийти з полону абсурдності буття, людина повинна примиритися з дійсністю, усвідомити свою відносну свободу та її умовні межі, узагальнити здобуту інформацію та проаналізувати власний і чужий досвід, і у такий спосіб сформулювати для себе сенс життя. Цей сенс об'єктивується в цілях, котрі людина ставить перед собою у той чи інший період часу. Керуючись принципом життя в моменті «тут і тепер», без марних сподівань на вічне існування, людина тим самим привчається сприймати закони буття Всесвіту як власні зовнішні рамки, що окреслюють певний простір свободи для кожного і надають суб'єктивне відчуття причетності, хоча б лише на певну мить, до вічності. Те, що встигне зробити в житті і залишити по собі людина, і перетворює буття її мікркосмосу на осмислену клітину отого безкрайнього і вічного макрокосмосу. [22]

В романі «Перша людина» наскрізною є тема смерті. Перша та Друга світова війни, Алжирська війна за незалежність – ці кровопролитні, масштабні за смертністю події вплинули на свідомість Камю, який на додачу мав смертельний діагноз – туберкульоз. В останньому розділі роману «Незрозумілий самому собі» Жак розмірковує про скороминушість життя, про те, як важко змиритися із тим, що час і молодість минають. Письменник поєднує смутну надію та приреченість, любов до життя і неминучі страждання,

красу і потворність і тим самим створює об'ємну картину буття. Наголосимо на тому, що Камю не моралізує і не намагається переконати читача, а в тонкій

і скромній манері описує прості радості життя, і разом з тим висловлює філософські судження про вічні теми часу, смерті, кохання. Наприкінці він

пише: «...він як самотня і завжди мерехтлива хвилька, якій роковано назавжди розбитися від єдиного удару, як чиста жага до життя перед неминучою

цілковитою смертю». [6, с. 213] У такий особливо тонкий спосіб, письменник

намагається сказати, що прийнявши факт своєї смертності, а також прийнявши все, навіть неприйнятне, якщо воно неминуче, людина стає вільною і отримує

в розпорядження своє єдине, унікальне життя, за яке несе відповідальність, і яке має свободу створити собі сама. Бідне, злиденне дитинство дало Камю

усвідомлення того, що найціннішого ніколи не купиш за гроші. Уся повнота

життя, радість, вільні люди, насолода від прекрасного доступні кожній людині, яка має відкриту свідомість, і яка готова сміливо зазирнути в очі

смерті. Всі звикли виправдовувати чи засуджувати людей, а Камю говорить за допомогою свого героя, що «вимагає незалежності в межах

взаємозалежності». В цьому вбачаємо ставлення письменника до людей: він є частиною соціуму, виявляє солідарність і той же час є незалежним від людей.

Зі слів автора: «Письменник не засуджує, а намагається зрозуміти» робимо висновок про те, що Альбер Камю був відкритим, небайдужим і

толерантним мислителем, завдяки чому у своїй інтелектуальній та творчій діяльності зміг глибоко осягнути соціальні взаємини, поставити ряд вічних

питань та ґрунтовно дослідити природу людини.

РОЗДІЛ 2. ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОМАНІ «ПЕРША ЛЮДИНА» ТА В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

2.1. Громадянська позиція автора як основа концепту відповідальності на загальнолюдському рівні

У романі «Перша людина» відображено шкалу цінностей Альбера Камю, зокрема відповідальність, солідарність, повагу до батьківщини, громадянський обов'язок, свободу, гуманізм, рівність, толерантність. Творчість Альбера Камю має велике значення для французької культурної спадщини. Тому актуальним є аналіз адекватності перекладу роману «Перша людина», який виконав український поет, перекладач і видавець Олег Жупанський. У 2008 році за переклад з французької твору Альбера Камю «Перша людина» Жупанський став лауреатом Премії імені Рильського.

Адекватний переклад можливий за умов збереження змісту і форми оригіналу, а також врахування норм цільової мови. У той же час, збереження форми не означає досягнення формальної точності, яка, часто є недосяжною через різну структуру мов. Проблема полягає в тому, щоб відтворити у перекладі домінуючі особливості стилю оригіналу, не дотримуючись при цьому формальної точності. Незаперечним є те, що структурні елементи, особливо тропи, в межах художнього твору є важливими у втіленні авторського задуму. Тому, необхідним є перекладознавче вивчення їхніх особливостей з точки зору цілісності, комплексності та художньо-естетичної цінності.

За визначенням В. Коптілова, «переклад – це поле боротьби між об'єктивним відображенням першотвору і суб'єктивним тлумаченням його перекладачем» [8, с. 89]. Варто зазначити, що це значною мірою стосується стилістичних засобів першотвору, оскільки вони завжди відображають специфічний, творчий, індивідуальний спосіб мислення письменника та те, як він тлумачить певні факти чи явища. Тому при перекладі важливо чесно і відповідально ставитися до тлумачення тексту оригіналу, щоб не послабити

сили та образності, і щоб разом з тим не обтяжувати текст складними, невиправданими структурами.

Важливими проблемами художнього перекладу є проблеми точності, правильності та адекватності. Оскільки системи мови оригіналу та перекладу суттєво відрізняються, це призводить до неможливості відтворення лексичних, граматичних, стилістичних, а інколи й змістових особливостей оригіналу. «Справедливою є думка вітчизняних науковців про те, що текст у процесі перекладу зазнає як міжмовних замінів (псевдотрансформацій за допомогою формальних і функціональних відповідників), так і певних перекладацьких перетворень (трансформацій), які простежуються на різних мовних рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному та текстовому).» [11]

Варто зауважити, що для перекладача художнього твору надзвичайно важливим завданням є наближення за інтенсивністю та якістю до ефекту, який справив оригінальний текст на читача. Український науковець О. Чередниченко зазначає, що «для адекватного відтворення художнього цілого перекладач має зіставляти, бодай уявно, можливі естетичні реакції на нього і читачів оригіналу, і читачів перекладу, і робити все можливе, щоб ці реакції були бодай приблизно однаковими» [9, с. 21]. Тобто, перекладач повинен розуміти внутрішню систему мови оригіналу та структуру тексту і побудувати такий текстуальний простір, що впливатиме на читача тексту перекладу аналогічно, причому в усіх аспектах, змістовому, структурному та функціональному, а це означає – створювати емоційний вплив, до якого прагне текст-джерело. У нашій науковій роботі ми зосредили увагу на аналізі засобів відтворення концепту відповідальності в оригінальному романі та його перекладі.

Засобами вираження концепту відповідальності у творі є іменник, прикметник (епітет), вжиті у прямому і переносному значенні, наказовий та умовний способи, підрядні речення, антитеза. Ми підібрали до прикметника

відповідальний синоніми, що майже повністю відбивають сенс концепту відповідальності:

важливий
високий
керівний
ключовий
провідний
критичний
головний
авторитетний
впливовий
міродайний
міродатний
певний
поважний
престижевий
серйозний
зрілий
надійний
обачний
мудрий
зобов'язаний
мобілізований
вимогливий
жертвний
необхідний

Синоніми до прикметника *responsable* французькою:

Comptable

Garant

Adulte

Mature

Mûr

Pondéré

Posé

Prudent

Sage

Sérieux

Important

Spécial

Equilibré

Attentif

Compétent

Chargé

Consciencieux

Також доцільно навести синоніми до іменника *engagement*, що перебуває в одному лексичному полі з іменником *responsabilité*: *assurance*, *garantie*, *obligation*, *parole*, *promesse*, *serment*, *signature*, *devoir*, *sacrifice*.

Синоніми українською до іменника *відповідальність*: *обов'язок*, *місія*, *призначення*, *серйозність*. До лексичного поля даного слова входять також наступні: *закон*, *порядок*, *наказ*.

Тема *обов'язку* та *громадянської відповідальності* відображена у наступному реченні за допомогою дієслова *s'engager*:

«Et c'était M. Bernard qui *s'était engagé* de nouveau, «pas pour la guerre, disait-il, mais contre Hitler» [28, с.177]

«... і виявилось, що то пан Бернар пішов знову добровольцем на військову службу, «не тому, що хочу воювати», - казав він, - а тому що я проти Гітлера...» [6, с. 121]

Вираз *s'était engagé*, залежно від контексту, перекладається як «завербувався,

взяв на себе зобов'язання». В даному випадку йдеться про участь у військових діях, тому контекстуальні заміни і уточнення «добровольцем», виконані перекладачем, абсолютно слухні, бо відбивають сенс цього речення.

Аби зберегти антитезу, до якої вдався автор, перекладач застосував заміну морфологічної конструкції, а саме прийменниково-іменникової «pour la guerre» - «заради війни», на дієслівну «не тому, що хочу воювати», що є смисловим розвитком цього виразу.

Поняття громадянської відповідальності, обов'язку перед батьківщиною, передано в наступному уривку за допомогою підрядного речення та лексем «*sacrifices*» і «*demander*»:

«Quand il parlait de la France, il disait «notre patrie» et acceptait d'avance les *sacrifices que cette patrie pouvait demander* («ton père est mort pour la patrie», disait-il à Jacques»), alors que cette notion de patrie était vide de sens pour Jacques, qui savait qu'il était français, que cela entraînait un certain nombre de *devoirs*, mais pour qui la France était *une absente*» [28, с. 226]

Маємо еквівалентний переклад, що передає зміст оригіналу:

«Коли він [Дідьє] говорив про Францію, то називав її «наша батьківщина» і заздалегідь був готовий на *жертви, яких вона могла від нього вимагати* («твій батько загинув за батьківщину», - казав він Жакові...), тимчасом як для Жака поняття батьківщини було позбавлене будь-якого змісту, він знав, що він француз і що це диктує певні *зобов'язання*, але для нього Франція була *чимось далеким і невідомим*» [6, с. 155]

Варто звернути увагу на переклад іменника *absente*. Перекладач вдався до описового перекладу і уточнення значення іменника *absente*, в основі якого смисловий розвиток. *Absente* – це об'єкт або особа, яка є відсутньою, чужою, віддаленою. І хоча прикметник «невідомий» логічно поєднується з прикметником *далекий*, ми вважаємо, що доцільніше було б його вилучити і перекласти так: «Франція, була далекою і чужою або Франція була чимось далеким». Для Камю Батьківщина завжди писалася з великої літери: така його міра відповідальності.

Поняття «жертва» і «жертвність» використані також у ще одному уривку, але вже в більш легкому, гумористичному контексті:

«Mais, dit Jacques, je vais peut-être échouer. L'examen est difficile.» Et d'une certaine manière, il lui arrivait de le souhaiter, trouvant déjà trop lourd pour sa jeune fierté le poids de ces sacrifices dont on lui parlait constamment.» [28, с. 186]

«Але, - сказав Жак, - я можливо, ще провалюся. Екзамен важкий.» Йому інколи навіть хотілося цього, оскільки тягар тих жертв, про який йому постійно торочили, був занадто непосильний для його хлопчачої гордості.» [6, с. 129]

Також ми звернули увагу на переклад підрядного речення «dont on lui parlait constamment» за допомогою використання лексеми з низького регістру зі зневажливим відтінком – «торочити». Вона слугує для ефекту підсилення значення виразу «постійно говорити» і є в даному випадку влучною.

Про необхідність патріотичного виховання йдеться у наступному фрагменті: «Jacques, et Pierre aussi, quoique à un moindre degré, se sentait d'une autre espèce, sans passé, ni maison de famille, ni grenier bourré de lettres et de photos, *citoyens théoriques d'une nation imprécise*» [28, с. 227]

«Жак, а також і П'єр, хоча й меншою мірою, почувалися іншими – без минулого, без родинного будинку, без горища із в'язкою листів і фотографій, *теоретично вони мали себе за громадян далекої таємничої країни*» [6, с. 156]

Ми б вираз «теоретично вони мали себе за громадян далекої таємничої країни» переклали би ближче до оригіналу як: «умовними громадянами невизначеної країни», що оригінал дозволяє. На нашу думку гарний, проте занадто вільний переклад, віддаляє переклад від оригіналу.

Становлення Жака, як дорослого чоловіка, відповідального за своє життя спостерігаємо в наступному уривку:

«Et personne ne lui avait parlé et il lui avait fallu apprendre seul, grandir seul, en force, en puissance, trouver seul sa morale et sa vérité, à naître enfin comme homme...» [28, с. 214]

«...але ніхто не поговорив з ним, і йому доводилося все пізнавати самому, самому вбиватися в колодочки, набувати певности, самому шукати свою мораль і свою правду, народитися, нарешті, як чоловік...» [6, с. 148]

Маємо фразеологічний переклад виразу «*grandir en force*» - «вбиватися в колодочки», який означає мужніти, ставати дорослим, набирати досвіду. Такий варіант є влучним, але ми також можемо запропонувати наступний: «мужніти».

Далі наведемо фрагмент, де описується жага до повноти життя, вперта наполегливість і бажання вирватися з убогості, взяти все під контроль:

«*Lui avait essayé d'échapper à l'anonymat, à la vie pauvre, ignorante obstinée, il n'avait pu vivre au niveau de cette patience aveugle, sans phrases, sans autre projet que l'immédiat. Il avait couru le monde, édifié, créé, brûlé les êtres, ses jours avaient été remplis à craquer.*» [28, с. 215]

«Він намагався уникнути безіменности, убогого життя, зятятого невігластва, неспроможний жити на рівні цього сліпого терпіння, безмовно, без планів на найближче майбутнє. Він об'їздив увесь світ, будував, творив, спопеляв душі, життя його було виповнене вщерть.» [6, с. 148]

Влучним є небуквальний переклад лексеми *l'anonymat* – безіменність. У цьому сенсі слова розуміємо, що герой хотів лишити після себе слід, а не зникнути із пам'яті людей. Безіменність у цьому контексті стоїть поруч із бездіяльністю, нездатністю чи небажанням змінити щось в житті, тобто з примиренням із убогим життям і обставинами. А небажання щось змінювати є часто небажанням брати на себе відповідальність. Крім того, доречно використано морфологічну заміну прикметника на іменник: «*la vie pauvre, ignorante obstinée*» - «убогого життя, зятятого невігластва».

У наступному уривку проілюстровано взаємозв'язок категорій відповідальності, свободи, самостійності, виражених за допомогою синонімічних лексеми і дієприкметникового звороту *libres et soumis à rien*.

«*Oui, il était un homme, il payait un peu de ce qu'il devait, et l'idée d'avoir diminué un peu la misère de cette maison l'emplissait de cette fierté presque*

méchante qui vient aux hommes *lorsqu'ils commencent de se sentir libres et soumis à rien.*» [28, с. 297]

«Так він став справжнім чоловіком, він почав потроху сплачувати свої борги, і думка про те, що він хоч на якусь децицію зменшити нестатки цього дому виповнювала його якоюсь злою гордістю, яка з'являється в чоловіків, коли вони починають відчувати себе вільними й нікому не підвладними.» [6, с. 206]

Перекладач правильно передав дієприкметниковий зворот – нікому не підвладний – замінивши займенник нічому на нікому.

Складні, напружені стосунки французів із арабами відображено в наступному уривку:

...ils faisaient planer une menace invisible *qu'on reniflait dans l'air des rues certains soirs où une bagarre éclatait entre un Français et un Arabe.*

[28, с. 302]

...у повітрі постійно витала невидима загроза, *коли вечорами на вулицях чулося шморгання носами і раптом спалахувала бійка між французом і арабом...* [6, с. 209]

На нашу думку, переклад підрядного речення *une menace invisible qu'on reniflait dans l'air des rues* зроблений неточно, адже тут ідеться про те, що невидиму загрозу можна було відчутти в повітрі, бо вона витала, літала. Пропонуємо такий варіант перекладу: у повітрі літала невидима загроза, яку всі відчували вечорами на вулицях перед тим як спалахувала бійка між французом і арабом.

Далі проілюструємо переклад лексеми *devoir*, що безпосередньо стосується лексеми відповідальність:

«Mais il ne fallait pas que les camarades du camp adverse puissent ricaner et accuser le champion, selon l'expression consacrée, de «serrer les fesses»

Jacques, ayant fait son *devoir d'homme* en provoquant Munoz, les serrait en tout cas généreusement, comme chaque fois qu'il se mettait en situation d'affronter la violence et de l'exercer.» [28, с. 172]

«Проте неможливо було дати ворожому таборові привід для кепкування і звинувачення поборника загальноприйнятим виразом: «Він підібгав хвоста»

Жак, виконавши свій *чоловічий обов'язок*, кинув виклик Мюнозу, але, як і щоразу, потерпав зі страху, коли доводилося сходитися в герці з жорстокістю і самому вдаватися до неї.» [6, с. 117]

Devoir d'homme в цьому контексті є моральним обов'язком людини. Оскільки тут ідеться про захист чоловічої гідності, про бійку між хлопцями, ця лексема має доречний відповідник – чоловічий обов'язок. Дієприкметник *en provoquant* передано описово, за допомогою семантичного розвитку, що є доречним.

Також ми звернули увагу на те, як перекладач обійшовся із французькою ідіомою «*serrer les fesses*», яку передав як «він підібгав хвоста», що не є цілковитим відповідником. Вираз «*Serrer les fesses*» буквально означає «стиснути сідниці», а в переносному сенсі – напружитися, стриснутися від страху чи в передчутті страху, перелякатися. В той же час український вираз «підібгати хвоста» означає: втратити упевненість, злякавшись чи засоромившись наслідків своїх дій, вчинків. Загалом такий відповідник був би доречним, однак в наступному реченні автор знову посилається на цей вираз і створює гумористичний образ, тоді як при перекладі такий ефект втратився. Можливим був би такий варіант перекладу: Жак, виконавши свій *чоловічий обов'язок*, кинув виклик Мюнозу, але все ж добряче підібгав хвоста.

Також перекладач використав фразеологізм у реченні, де його не було в оригіналі: *en situation d'affronter la violence et de l'exercer* – коли доводилося сходитися в герці з жорстокістю і самому вдаватися до неї, що ми вважаємо доречним, адже він зберігає сенс оригіналу.

Далі наведемо приклад речення, в якому Камю робить умовивід про жорстокість, бійки і війну:

«*Et il connut ainsi que la guerre n'est pas bonne, puisque vaincre un homme est aussi amer que d'en être vaincu.*» [28, с. 173]

«І тоді він зрозумів, що війна - це зло, бо перемагати для людини так само болісно, як і бути переможеним.» [6, с. 119]

Маємо доречно використаний антонімічний переклад «la guerre n'est pas bonne» – «війна - це зло», а також ситуативний відповідник до прислівника «amer» - болісно.

А.Камю був солідарним із арабами і толерантно до них ставився. Він втілює ці риси в образі Жака. Наводимо уривок, де сталася терористична атака, і всі почали звинувачувати араба, а головний герой, навпаки, став на його захист:

«Cette sale race», disait un petit ouvrier en tricot de corps dans la direction d'un Arab collé dans une porte cochère près du café. ... «Je n'ai rien fait, dit l'Arabe». – «Vous êtes tous de mèche, bande d'enculés», et il se jeta vers lui. (...) «Il n'a rien fait, dit Jacques. - Il faut tous les tuer. - C'est ce qu'on dit dans la colère. Réfléchis.» [28, с. 88]

«Чортове поріддя!» - вигукнув кургузий робітник у майці, зиркаючи на якогось араба, що притулився до підворіття кав'ярні. ... «Я нічого не зробив,» - сказав араб. «Всі ви заодно, з одного кодла», - і накинувся на нього. (...) «Він не винен», - сказав Жак. «Їх треба винищити до ноги.» – «Це ти спересердя. Думай, що кажеш.» [6, с. 58]

Зневажливий вигук «Cette sale race» перекладено зі збереженням низького мовного регістру за допомогою аналога. Також ми помітили прийом додавання діеприслівника «*зираючи* на якогось араба», що не є необхідним, на нашу думку, оскільки, контекст дозволяє лишити конструкцію без змін і перекласти наприклад так: «вигукнув робітник у бік араба» або «гукнув робітник арабові».

Зауважимо, що при перекладі фрази «Vous êtes tous de mèche, bande d'enculés» опущено обценну лексему. Сенс оригіналу збережено, але при опущенні лайливого вигуку ослаблюється образність.

В наступному уривку йдеться про колонізацію Мондови:

«Aujourd'hui, c'était dimanche aussi, mais *les services psychologiques de l'armée* avaient installé des haut-parleurs dans le kiosque, la foule était en majorité arabe, mais elle ne tournait pas autour de la place, ils étaient immobiles et ils écoutaient la musique arabe qui alternait avec les discours, et les Français perdus dans la foule se ressemblaient tous, avaient le même air sombre et tourné vers l'avenir, comme ceux qui autrefois étaient venus ici pas le Labrador, ou ceux qui avaient atterri ailleurs dans les mêmes conditions, avec les mêmes *souffrances*, fuyant la misère ou la persécution, à la rencontre de la *douleur* et de la pierre.» [28, с. 210]

«Сьогодні теж була неділя, але *військова служба пропаганди* встановила на естраді гучномовці, натовп складався переважно з арабів, які стояли, завмерши перед коном, і слухали арабську музику впереміш із промовами, а загублені в юрбі французи всі були на одне лице, з похмурими обличчями, заклопотані своїм майбутнім, як ті, що колись прибули сюди на "Лабрадорі", де на них чекали ті самі умови, ті самі *страждання*, і вони втікали від убогства чи переслідувань назустріч *стражданню* і камінню.» [6, с. 145]

Зазначимо, що реалія *les services psychologiques de l'armée* перекладена за допомогою аналога *військова служба пропаганди*, що є доречною трансформацією, з огляду на те, що сенс впливає із контексту.

В оригінальному тексті маємо синонімічні лексеми *souffrances i douleur*, які перекладач передав одним словом *страждання*, проте, на нашу думку, така тавтологія є виправданою з огляду на милоузвучність.

2.2 Сімейне та особисте як мікрорівневі компоненти концепту відповідальності в оригіналі та їхнє відтворення в перекладі

Сімейні стосунки є центральною темою роману «Перша людина». Формування героя, як особистості, дорослішання, болюча любов до матері, відсутність авторитета в образі батька, бідність, навчання на стипендію, вчитель, що змінив долю хлопця, є факторами, що вплинули на життя Жака. Незважаючи на те, що герой зростав у суворому середовищі, де не завжди панували турботливі взаємини, він зміг стати гідним, відповідальним чоловіком.

Наведемо приклад уривку, в якому описуються поїздки героя до ліцею із бідного кварталу у багатий, під час яких він усвідомив свою відмінність від інших учнів та бідність:

«A chaque arrêt, le tram se vidait d'une partie de son chargement d'ouvriers arabes et français, se chargeait d'une clientèle mieux habillée à mesure qu'on allait vers le centre...» [28, с. 232]

«На кожній зупинці трамвай звільнявся від частини свого вантажу, робітників-французів і арабів, і приймав інших пасажирів, одягнених усе ліпше і ліпше, мірою того, як вони наближалися до центру міста.» [6, с.160]

Зворотне дієслово «se charger» перекладено дієсловом приймати в значенні «приймати вантаж із пасажирів». Маємо втрату образності, однак, це виправдано тим, що перекладач уникнув тавтології (звільнятися від вантажу, навантажуватися), а також зберіг антитезу (звільнятися – приймати).

Наступний уривок також зображує соціальну диференціацію суспільства на прикладі трамвайної системи, що обслуговувала як бідні, так і багаті квартали:

«...que des rouges qui desservaient les bas quartiers (le C.F.R.A.), les quartiers du haut, réputés élégants, étant desservis au contraire par une autre ligne aux voitures vertes, les T.A. ... Si bien que, leur journée finie, les deux enfants sentaient leur séparation à la porte même du lycée, ou, à peine plus loin, sur la place du Gouvernement, lorsque, quittant le groupe joyeux de leurs camarades, ils dirigeaient

vers les voitures rouges à destination des quartiers les plus pauvres. *Et c'était bien leur séparation qu'ils sentaient, non leur infériorité. Ils étaient d'ailleurs, voilà tout.*» [28, с. 242]

« ...червоні трамваї обслуговували тільки долішні квартали (К.Ф.Р.А.), а в горішніх, багатших кварталах, ходили по іншому маршруту зелені трамваї Т.А. ... Тому під кінець дня діти відчували свою відмінність уже перед дверима ліцею або трішки далі, на Губернаторській площі, коли, попрощавшись із веселим гуртом своїх друзів, прямували до червоних трамваїв, призначених для найбільш бідних кварталів. *Вони відчували свою відмінність, а не упослідженість. Вони були просто з іншого району, і квит.*» [6, с. 167]

Вираз «долішні квартали», «les bas quartiers», може перекладатися як «долішні квартали», а також як «квартали черні», звідки приїздив головний герой на заняття, про що також ідеться у фрагменті. З огляду на наявність прикметника «réputés élégants», «так звані панські», речення містить антитезу бідні/багаті, що слід було б відтворити при перекладі.

На жаль, аббревіатура le C.F.R.A., Chemins de fer sur route d'Algérie, міжміський трамвай, інтерурбан, не відтворена взагалі. На території столиці Алжиру, де мешкає близько 15 000 000 осіб, в роки молодості Камю три транспортні компанії перевозили населення, про дві з яких згадує автор, це le C.F.R.A., та le T.A.

Дієслово desservir перекладено по-різному, для уникнення тавтології: обслуговувати і ходити по маршруту, що є цілком доречним. Іменники séparation і infériorité зазнали при перекладі семантичного розвитку, в результаті чого їхній сенс зберігся. Séparation позначає відокремлення, віддалення, тобто іменники, які можна об'єднати напрямом руху об'єктів один від одного, тому іменник відмінність цілком задовільний. Infériorité має значення нижче становище, неповноцінність, меншість, в той час як ситуативний відповідник упослідженість означає зневагу і погорду, з чого логічно випливає те, що зневага включає в себе зверхнє ставлення до особи.

Так, упослідження – похідне від дії упосліджувати, а оригінальне *infériorité* походить від прикметника *inférior* – нижчий і описує стан. Можемо зробити висновок про те, що ситуативні відповідники доречні, але не єдиноможливі.

Далі наведемо приклад одомашнення реалії в реченні, де йдеться про те, що головний герой і його друг навчалися в ліцеї на стипендії:

«Pierre et Jacques avaient obtenu, en raison de leur «situation de famille», une bourse de demipensionnaires.» [28, с. 239]

«П'єр і Жак, завдяки своєму «сімейному становищу», отримували стипендію як учні подовженого дня.» [6, с. 165]

Відповідник французького *une bourse de demipensionnaires* – стипендія для учнів подовженого дня. Спостерігаємо описовий переклад і одомашнення, яке робить реалію більш зрозумілою для українського читача.

В уривку, що зображує тяжке життя і безупинну працю, маємо вдалий контекстуальний відповідник словосполучення:

«Quant aux femmes, et Catherine Cormery, elles travaillaient sans trêve, pour la bonne raison que le repos signifiait pour eux tous des repas plus légers.» [28, с. 278]

«Щодо жінок, в тому числі Катрін Кормері, то вони працювали без передиху з тих простих міркувань, що відпочинок означав для всіх убогіші трапези»

[6, с. 192]

Французьке словосполучення «*des repas plus légers*» передано як «убогіші трапези», що є виправданим, оскільки дослівне «легша трапеза» означає в даному контексті «небагата, бідна трапеза».

У наступному реченні спостерігаємо калькування іменника *vacances* – вакації, а також фразеологічний переклад виразу «*travailler sans relâche*»:

«Je n'ai jamais eu de vacances, moi», disait-elle, et c'était vrai, elle n'avait connu ni l'école ni loisir, elle avait travaillé enfant et travaillé sans relâche.» [28, с. 283]

«Я ніколи не мала вакацій», - казала вона [баба], і то була правда, вона не відала, що таке школа, що таке дозвілля, і все своє дитинство працювала і працювала не покладаючи рук.» [6, с. 95]

Оскільки футбол виховав у Камю почуття солідарності, доречно навести уривок, де описується його улюблена гра:

«Jacques, lui, tardait à grandir, ce qui lui valait les gracieux surnoms de «Rase-mottes» et de «Bas du cul», mais il n'en avait cure et, courant éperdument la balle au pied, pour éviter l'un après l'autre un arbre et un adversaire, il se sentait le roi de la cour et de la vie.» [28, с. 244]

«Жак, у свою чергу, не квапився рости, за що отримав лагідні прозвіська «шкет» і «курдупель», але йому й за вухом не свербіло, і він несамовито ганяв м'яча, обводячи то дерево, то супротивника, і почувався королем двору і життя.» [6, с.168]

Маємо антонімічний переклад: «tardait à grandir» - «не квапився рости», а також влучні відповідники до лексем із просторічного реєстру та ідіоми «n'avoir cure de», як «за вухом не свербіти».

Важливо проілюструвати формування позитивних моральних якостей у героя, дотичних до відповідальності на прикладі стосунків вчителя пана Жермена та його учнів:

«Dans la classe de M.Germain, pour la première fois ils sentaient qu'ils existaient et qu'ils étaient l'objet de la plus haute considération: on les jugeait dignes de découvrir le monde.» [28, с. 164]

«Але коли до них прийшов пан Жермен, вони вперше відчули, що справді існують і є об'єктом найвищої поваги: тобто їх вважають гідними пізнавати світ.» [6, с. 112]

В даному реченні концепт відповідальності виражений лексичними засобами, а саме лексемами *considération*, *dignes*, які перекладено за допомогою аналогів.

У наступному фрагменті проаналізуємо лексичні трансформації:

«Son instituteur de la classe du certificat d'études, avait pesé de tout son poids d'homme, à un moment donné, pour modifier le destin de cet enfant dont il avait la charge, et il l'avait modifié en effet» [28, с.153]

«Оскільки пан Бернар, його вчитель в останньому класі початкової школи, пустив у хід увесь свій чоловічий вплив, щоб змінити долю дитини, якою опікувався, і він справді її змінив.» [6, с. 104]

Пан Бернар (який згадується також, як пан Жермен, за справжнім прізвиськом вчителя Камю) – «instituteur de la classe du certificat d'études» у перекладі переданий як «вчитель в останньому класі початкової школи», що є доречним одомашненням і полегшує сприйняття для українського читача.

Жак постійно соромився бідності своєї сім'ї, що описується в уривку, де він зрозумів, що його мати служниця:

«Jacques se mit à écrire le mot [domestique], s'arrêta et d'un seul coup connut la honte et la honte d'avoir eu honte.» [28, с. 222]

«Жак почав писати це слово [служниця], зупинився і раптом відчув, що йому соромно і разом з тим соромно за свій сором.» [6, с. 152]

Спостерігаємо ситуативний переклад форми дієслова connut – «відчув», що є логічним уточненням, бо мова йде про почуття сорому. Логічною також є морфологічна трансформація іменника honte на прислівник «соромно» і заміна дієслівної зв'язки d'avoir eu honte на прийменниково-іменникову конструкцію «за свій сором».

Батько, який загинув на Першій Світовій війні, був військовослужбовцем і Жак намагався довідатися бодай щось про нього від сім'ї, але найчастіше це були марні спроби. В наступному уривку наведено факти про батька:

«Il était dans les zouaves.

- Oui. Il a fait la guerre au Maroc.»

C'était vrai. Il avait oublié. 1905, son père avait vingt ans. Il avait fait, comme on dit, du service actif contre les Marocains.» [28, с. 76]

«—Тато був зуавом?

– Так. Він воював у Марокко.

Справді. Жак забув. У 1905 році батькові було двадцять років. Він, як тоді казали, брав активну участь у боротьбі проти марокканців.» [6, с. 50]

Речення «Il avait fait, comme on dit, du service actif contre les Marocains» зазнало описового перекладу і конкретизації. Перекладач додав іменник «боротьба», що є доцільним у даному випадку.

Наведемо уривок, де йдеться про немічність матері, її тяжку долю:

«...oui, toute sa vie, elle avait gardé le même air craintif et soumis, et cependant distant, le même regard dont elle voyait, trente ans auparavant, sans intervenir, sa mère battre à la cravache Jacques, *elle qui n'avait jamais touché ni même vraiment grondé ses enfants*, elle dont on ne pouvait douter que ces coups ne la meurtrisaient aussi mais qui, empêchée d'intervenir par la fatigue, l'infirmité de l'expression et le respect dû à sa mère, laissait faire, endurait les coups pour ses enfants, comme elle endurait pour elle-même la dure journée de travail au service des autres...»[28, с. 71]

«Усе життя вона мала боязкий і сумирний вигляд, і водночас відсторонений, і цей самий погляд, яким вона дивилася тридцять років тому, не втручаючись, коли її мати шмагала Жака батогом, *хоча сама не те щоб пальцем не торкнулася, ба навіть по-справжньому не нагримала на своїх дітей*, і, запевне, ці удари пекли її так само, але відборонити їх заважала втома, немічність висловитися і шана до своєї матері, і, змирившись, вона терпіла днями і роками, терпіла, коли шмагали її дітей, сама терпіла свою щоденну працю у чужих людей.» [6, с. 46]

У перекладі даного уривку спостерігаємо стратегію додавання, що є потрібним, адже французьке *elle qui n'avait jamais touché ses enfants* справить побідний ефект на українського читача лише за умови додавання лексеми, що доповнює сталий вираз «і пальцем не торкнутися» в значенні «нічого не робити, не заподіювати».

Також зауважимо переклад дієслова *meurtrir*, що має значення ранили, кривдити. Перекладач вдався до семантичного розвитку слова, в результаті чого передав його, як «пекли». І хоча поєднання слів «удари пекли» не є

очевидним, але оскільки йдеться про шмагання батоном, таке значення є зрозумілим і виправданим.

Описуючи матір, Камю зазначає: «elle avait gardé le même air craintif et soumis», що в перекладі передано як «вона мала боязкий і сумирний вигляд». Зауважимо, що раніше ми розглянули приклад, де дієприкметникова зв'язка «*soumis à rien*» було передано як «нікому непідвладний». Тож, «сумирний» і «підвладний» можна поставити в один синонімічний ряд.

Темність і невігластво матері, через яке також страждав і головний герой, описується в наступному уривку:

«Non pas à travers ce que pouvait lui dire sa mère, qui ne pouvait même pas avoir idée de l'histoire ni de la géographie, qui savait seulement qu'elle vivait sur la terre près de la mere, que la France était de l'autre côté de cette mère *qu'elle non plus n'avait jamais parcourue*, la France étant d'ailleurs un lieu obscur perdu dans une nuit indécise...» [28, с. 80]

«Материні розповіді тут не могли йому нічим зарадити, оскільки вона не мала жодного уявлення ні про історію, ні про географію, а знала тільки, що живе на землі поблизу моря, що Франція лежить на протилежному березі цього моря, *по якому вона ніколи в житті не плавала*, до того ж і сама Франція була краєм невідомим, що загубився десь у нічній імлі...» [6, с. 52]

Маємо конкретизацію дієслова *parcourir*, що має значення «перетинати», «подорожувати», а в даному реченні передано як «плавати».

Перекладач вдало передав образність, не спотворивши сенсу оригіналу і зберігши ефект, що справляють образи. Франція як «край невідомий» перекладена за допомогою семантичного розвитку прикметника «*obscur*».

Словосполучення «*nuit indécise*» - буквально «непевна ніч» перекладач відтворив як нічна імла. В цьому контексті «імла» створює образ невідомості, непевності, і тому така трансформація є влучною.

У наступному фрагменті спостерігаємо образне порівняння, відтворене методом семантико-стилістичного перекладу зі збереженням формальних лексико-граматичних компонентів:

«Et plus rien ne restait, ni en elle ni dans cette maison, de cet homme dévoré par un feu universel et dont il ne restait qu'un souvenir impalpable comme les cendres d'une aile de papillon brûlée, dans un incendie de forêt.» [28, с. 85]

«Нічого більше не залишилося, - ані в ній самій, ані в домі - від цього чоловіка, якого пожеж світовий вогонь, залишивши від нього, либонь, тільки невловимий спогад, як попіл метеликових крил, що згорів у лісовій пожежі.» [6, с. 57]

Камю рефлексує про категорії багатства і бідності, які переплітаються з поняттями часу і пам'яті про минуле:

«La mémoire des pauvres déjà est moins nourrie que celle des riches, elle a moins de repères dans l'espace puisqu'ils quittent rarement le lieu où ils vivent, moins de repères aussi dans le temps d'une vie uniforme et grise. Bien sûr, il y a la mémoire du cœur dont on dit qu'elle est la plus sûre, mais le cœur s'use à la peine et au travail, il oublie plus vite sous le poids des fatigues. Le temps perdu ne se retrouve que chez les riches. Pour les pauvres, il marque seulement les traces vagues du chemin de la mort.» [28, с. 93]

«Пам'ять у бідних не таке насичена, як у багатих, у неї менше віх у просторі оскільки бідні зрідка полишають місця, де проживають, а також менше віх у часі, позаяк їхнє життя одноманітне і сіре. Звичайно є пам'ять серця, яку вважають найпевнішою, але серце виснажується від горя і роботи і під тягарем втоми воно забуває швидше. Втрачений час віднаходять лише багаті. Для бідних він позначає лише нечіткі сліди на шляху до смерти.» [6, с. 61]

Зауважимо переклад прикметника «nourrie», що отримав у цьому контексті ситуативний відповідник «насичений». Також маємо приклад антонімічного перекладу у фразі «Le temps perdu ne se retrouve que chez les riches». Образність оригінального тексту та перекладу збігається і відтворена за допомогою добирання аналогів.

Незважаючи на трагізм та серйозність тем, піднятих у романі, автор вдало використовує гумор та іронію і дотепно вплітає її в сюжетну канву. Проілюструємо це наступним фрагментом:

«Si étrange que cela parût quand on considérait son manque de charme, il exécuta pourtant son plan comme il l'avait dit et épousa un professeur de piano qui était fort loin d'être laide et qui lui apporta quelques années au moins, avec ses meubles, le bonheur bourgeois. Il est vrai que Joséphin pour finir devait garder les meubles et non la femme.» [28, с. 134]

«Як не дивно, але не будши особливо принадний, він, однак, зумів здійснити свій задум, як і казав, і побрався з учителькою гри на фортепіано, яка була нічогенька з себе і подарували йому разом зі своїми меблями кілька років сімейного щастя. Щоправда Жозефенові, зрештою, вдалося зберегти лише меблі, а не жінку.» [6, с. 91]

Ми звернули увагу на такі перекладацькі трансформації: «il exécuta pourtant son plan» передано за допомогою метода смислового розвитку «він, однак, зумів здійснити свій задум». Означення, в основі якого антитеза «fort loin d'être laide», також передано заперечним прикметником із зменшувано-пестливим суфіксом «нічогенька із себе». Словосполучення «bonheur bourgeois» перекладено за допомогою конкретизації – «сімейне щастя». Гумористичний ефект перекладачеві вдалося передати за допомогою збереження формальних лексико-граматичних компонентів.

Наведемо уривок про взаємини родичів головного героя:

«Ni sa mère ni son oncle ne parlaient plus des parents disparus. Ni de ce père dont il cherchait les traces, ni des autres. Ils continuaient de vivre de la nécessité, bien qu'ils ne fussent plus dans le besoin, mais l'habitude était prise, et aussi une méfiance résignée à l'égard de la vie, qu'ils aimaient animalement mais dont ils savaient par expérience qu'elle accouche régulièrement du malheur sans même avoir donné de signes qu'elle le portait.» [28, с.149]

«Ні мати, ні дядько не говорили про померлих родичів. Ні про його батька, чиї сліди він намагався відшукати, ні про всіх інших. Вони

продовжували перейматися щоденними клопотами, хоча вже давно жили заможнo, але звичка вкоренилася в них, як і підозрілива покiрність долі перед життям, вони любили його тваринною любов'ю, та все ж зі свого досвіду знали, що вона час від часу породжує бiду, потай, навіть не попереджаючи про неї.» [6, с. 102]

Словосполучення «*parents disparus*» передано за допомогою смислового розвитку. Інше словосполучення «*vivre de la nécessité*» зазнало конкретизації та описового перекладу. Підрядне речення «*bien qu'ils ne fussent plus dans le besoin*» передано антонімічним способом – «хоча вже давно жили заможнo». Маємо також описовий переклад, здійснений у спосiб морфологічно-семантичної трансформації та додавання елементів: «*une méfiance résignée à l'égard de la vie*» - буквально «змирена недовіра до життя» перекладач передав як «підозрілива покiрність долі перед життям». На нашу думку, невиправданим є додавання лексеми «доля», адже йдеться про покiрність мати і дядька перед життям.

Оскільки ми проводимо аналіз засобів відтворення концепту відповідальності в художньому тексті та перекладі, він безпосередньо пов'язаний зі стилістикою. Стиль літературного твору характеризується набором експресивних засобів, які впливають із цілісності ідеологічного змісту і естетичної системи оригіналу. На рівні лексики виокремлюють тропи, до яких відносяться такі художні засоби мови, як метафора, метонімія, гіпербола, літота, художнє порівняння, іронія, уособлення, алегорія, перифраза, тощо.

У романі «Перша людина» А. Камю присутня велика кількість стилістичних фігур, серед яких найяскравішими є художні порівняння і метафори. Метафора, особливо індивідуально-авторська, є одним із найпоширеніших засобів письменників. Метафоричні образи роману об'ємні, контрастні, глибокі, філософські та витончені.

Калькування є поширеним засобом передавання індивідуально-авторських метафор, проте він можливий лише у випадку, коли новостворена

калька не спотворює художнього образу і не ускладнює його сприйняття іншомовним читачем. Наведемо приклади калькування:

«Cormery (...) regardait les flammes danser au plafond» [28, с.28] – «Кормері дивився, як на стелі витанцьовують відблиски вогню» [6, с. 145];

«La nuit maintenant montait du sol elle-même et commençait de tout noyer, morts et vivants, sous le merveilleux ciel toujours présent» [28, с. 212] – «Пітьма підіймалася тепер від самої землі й починала затоплювати все довкола: і мертвих, і живих, під чудовим і вічним небом» [6, с. 279];

«Jacques pouvait être grisé par les philtres étranges de la tradition bourgeoise...» [28, с. 228] – «Жак, як би його не п'янили чарівні любовні трунки буржуазних традицій...» [6, с. 289];

«l'obscurité qui dévorait rapidement la lumière et la terre» [28, с. 249] – «темрява поглинала світло і землю» [6, с. 303];

«la pluie d'érudition et de sagesse qui tombait sur elle sans discontinuer» [28, с. 276] – «злива ерудиції і мудрости, яка лилася на неї, не вщухаючи» [6, с. 323];

«le cancer du monde» [28, с. 300] – «ракова пухлина світу» [6, с. 341];

Крім того, варто зазначити, що застосування морфо-синтаксичних трансформацій призводить до зміни категоріальної приналежності усіх або окремих компонентів метафори, проте зберігається її зміст та образність:

«Au-dessus de l'assistance, le bleu ciel se coagulait et devenait de plus en plus dur sous la cuisson de la chaleur» [28, с. 274] – «Блакитне небо над присутніми згущувалося і все більше тужавіло під сонячним скваром» [6, с. 322].

Заміна метафоричної конструкції порівняльною зазвичай сприймається як послаблення емоційно-виражальної сили метафори. Однак, інколи – це єдино можливе перекладацьке рішення:

«Le ciel devenait un peu moins bleu, perdait un peu de sa chaleur par une fente invisible quelque part au-dessus de la mer» [28, с. 276] – «Блакитне небо поступово блякло, жара спадала, ніби її заковтувала якась невидима розколина ген-ген за морем» [6, с. 323];

Важливим є правильний підбір лексичних складових елементів потрібної семантики, які виступають компонентами образу. Зрозуміло, що експресивний потенціал і сила образності більші у випадку повної тотожності, ніж у випадку додавання порівняльних слів при перекладі.

Образне порівняння є компаративним тропом. У процесі перекладу відтворення порівнянь цільовою мовою повинно базуватися на кількох основних принципах, зокрема на принципах семантичної, функціональної та психологічної відповідності, адже кожен компонент порівняння актуалізує якусь грань художнього образу і в цілому є представником цілісної світоглядно-естетичної системи автора. Тобто порівняння, як і інші художні елементи літературного твору, є складним явищем, що вимагає в перекладі максимально повного збереження своєї інформативності. У випадку недотримання зазначених вище принципів відтворення образних порівнянь існує небезпека втрати семантичної та стилістичної своєрідності цих елементів художнього твору, а відтак їх самих як таких.

В українському перекладі «Першої людини» образні порівняння, які використовує автор в тексті оригіналу, відтворені а) методом семантико-стилістичного перекладу зі збереженням формальних лексико-граматичних компонентів:

«une pauvreté aussi nue que la mort» [28, с. 73] – «бідність гола, як смерть» [6, с. 177];

«les troupes d’Afrique qui fondaient sous le feu comme des poupées de cire multicolores» [28, с. 82- 83] – «африканські частини танули під вогнем, як розмальовані воскові ляльки» [6, с. 184];

«le plateau alentour se mettait à vibrer sourdement comme une enclume sous le marteau du soleil»

[28, с. 126] – «плоскогір’я довкола починало вібрувати, як ковадло під молотом сонця» [6, с. 214];

б) методом семантико-стилістичного перекладу, проте без збереження формальних лексико-граматичних компонентів:

«Comme si l'histoire des hommes, cette histoire qui n'avait pas cessé de cheminer sur l'une de ses plus vieilles terres en y laissant si peu de traces, s'évaporerait sous le soleil incessant avec le souvenir de ceux qui l'avaient vraiment faite, réduite à des crises de violence et de meurtre, des flambées de haine, des torrents de sang vite gonflés, vite asséchés comme les oueds du pays» [28, с. 212] – «Так, ніби людська історія – це історія, яка нескінченно блукала на одній з найдавніших земель, залишаючи лише якусь децицію своїх слідів, випаровувалася під невблаганним сонцем із пам'яттю про тих, хто насправді її творив, зведена до криз насильства і вбивств, до спалахів ненависти і потоків крові, що вмиль виходять із берегів і враз висихають, як місцеві ріки» [6, с. 279];

«(...) les pages pleines de petits caractères courant le long de lignes étroitement justifiées, remplies m^a ras bord de mots et de phrases, comme ces énormes plats rustiques où l'on peut manger beaucoup et longtemps sans jamais les épuiser et qui seuls peuvent apaiser certains énormes appétits» [28, с. 270]

«(...) сторінкам, змережаним дрібним рівним шрифтом зі щільними рядками, заповненими вщерть словами і фразами, як величезні сільські тарелі, з яких можна їсти багато і довго, але спорожнити до дна – зась, проте тільки вони одні здатні вгамувати вовчий голод» [6, с. 317].

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що український переклад роману А.Камю «Перша людина» є художньо повноцінною версією першотвору. Вдало відтворені при перекладі засоби вираження концепту відповідальності, зокрема іменник, прикметник, підрядні речення. Відповідники у перекладі є цілком адекватними, оскільки належать до одного з оригінальним стильового реєстру та сприймаються природно, що значно полегшує читацьку рецепцію. Для передачі лексем, дотичних до концепту відповідальності використано прийоми калькування, описового перекладу, контекстуальні та ситуативні відповідники. Найчастотнішими у лексичному полі слова «responsabilité» виявилися наступні лексеми оригіналу: іменники «devoir», «engagement», «ordre», «sacrifice», «loi», «morale», дієслова «demander», «s'engager». Серед перекладних українських відповідників –

лексеми «обов'язок», «зобов'язання», «порядок», «жертва», «закон», «мораль», «вимагати», «іти добровольцем на військову службу». У процесі аналізу перекладу ми навели деякі перекладацькі альтернативи та виокремили ряд закономірностей, а також звернули увагу на паралелі та розбіжності між оригіналом і перекладом. Ми зауважили, що в деяких випадках перекладач дозволив собі вдатися до вільного перекладу та знехтував точністю. Ми також навели приклади фрагментів, де було збережено образність та приклади, де вона була видозмінена. У цілому, використані перекладацькі прийоми слугують адекватному, природному відтворенню лексико-стилістичних засобів оригінального тексту.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження концепту відповідальності у романі А. Камю «Перша людина» і його відтворення в українському перекладі ми дійшли наступних висновків: теоретичній частині було розглянуто концепт відповідальності як соціокультурного поняття та встановлено основні види та прояви відповідальності, а також взаємозв'язок із іншими дисциплінами, важливість відповідальності у побудові бажаного соціального простору. Було диференційовано поняття відповідальності та обов'язку, встановлено взаємозалежність із іншими філософськими категоріями. За основу досліджень взято праці сучасних науковців: О.Сарабун, І. Матвієнко, а також напрацювання філософів і письменників: Ж.-П. Сартра, А.Камю, В.Франкла. Дослідження є актуальним, оскільки вивчення концепту відповідальності та громадянська відповідальність, зокрема, залучає людину до державних, наукових та соціальних процесів і допомагає у становленні свідомого громадянського соціуму.

У процесі дослідження автобіографічного підґрунтя роману «Перша людина» А. Камю було виділено основні мотиви і теми твору та формування відповідальності у головного героя. Ми з'ясували, що письменник під час написання автобіографічного роману досліджував власну сімейну історію, а також історію Алжиру, його колонізацію. Розглянуто теми патріотизму, солідарності, війни, бідності і багатства. Оскільки Камю говорив в дитинстві діалектом французької мови патауєтом і чисту літературну мову вивчив завдяки вчителю, ми зробили висновок про важливість освіти та відповідальне ставлення до неї. Екзистенційна філософія А. Камю допомогла нам в окресленні шкали цінностей письменника.

У практичній частині ми встановили, якими засобами виражено концепт відповідальності в оригіналі та перекладі. На прикладах уривків із роману проаналізовано перекладацькі прийоми та трансформації, стилістику, мовні реєстри, доцільність вибору перекладачем тих чи інших відповідників.

Окреслено лексичне поле іменника «відповідальність» та прикметника «відповідальний». Встановлено неточності, допущені перекладачем О. Жупанським, які, однак, не спотворюють змісту і є виправданими з огляду на цілісність та художню цінність готового перекладеного роману. Серед перекладацьких прийомів найчастотнішими були описовий переклад, смисловий розвиток, морфологічно-синтаксична трансформація, додавання, конкретизація. Також ми зауважили приклади одомашнення реалій, що є доцільним і сприяє кращій рецепції українськомовним читачем.

Громадянська відповідальність, яку було досліджено у романі, є загальнолюдською цінністю. Її відображення в оригіналі і перекладі було окреслено за допомогою діалогів, підрядних речень, наказового способу та ряду лексем, дотичних до категорій свободи, обов'язку, гідності, солідарності, Батьківщини тощо.

Мікрорівневі компоненти концепту відповідальності, а саме сімейні стосунки у романі, виявилися формотворчими для становлення особистості, як самого автора, так і його прототипа у романі – Жака Кормері. Концепт відповідальності окреслюється у взаємозв'язку із категоріями бідності і багатства, пам'яті про минуле, смерті, часу. У цілому, використані перекладацькі прийоми слугують адекватному відтворенню концепту відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова С.В. Соціально-психологічна характеристика відповідальності особистості // Третяченко В.В., Баранова С.В., Бохонкова Ю.О., Вереїна Л.В. та ін. Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу: Монографія / За заг. ред. Третяченко В.В. - Луганськ: Світлиця, 2006. - С 49-96.
2. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання // Початкова школа. - 1994. - №9-10.-С4-8.
3. Білоус О. В. Художній переклад. Шляхи аналізу // Зб. наук. пр. Спецвипуск “Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва” / О.І. Чередниченко (голов. ред.); Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Фак-тет інозем. філології. — К.: КНУ, 2001.
4. Голіна І.В., Кияшко Л.О. Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб'єкта політичного життя // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - №771. – Серія: Психологія. - Вип. 38. - 2007. - С. 54-58
5. Зорівчак Р. П. „Художній переклад в Україні як чинник формування нації” // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. Спецвипуск “Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва” / О.І. Чередниченко (голов. ред.); Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Фак-тет інозем. філології. — К.: КНУ, 2001. — С. 129–132.
6. Камю А. Перша людина. Харків: Фоліо, 2021. 256 с
7. Камю А. Сочинения : В 5-ти т. / Альбер Камю - Х. : Фолио, 1997. - Т.2. - 527 с.
8. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. / В.В. Коптілов. – К.: Дніпро, 1972. – 215 с
9. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. — К.: Юніверс, 2003. — 280 с.

10. Кочаран І.О. Вплив сімейного виховання на формування особистісного симптомокомплексу відповідальності // Наукові студії із соціальної та політичної психології. - Вип. 17(20). – С. 90–98.
11. Кучер З. Проблема використання перекладацьких трансформацій у процесі перекладу художнього тексту. LANGUAGE: Codification, Competence, Communication. 2019. № 1. С. 40–49.
12. Матвієнко І. С. Екзистенційне осмислення людини: бунт і людська природа у філософії А. Камю / І. С. Матвієнко // Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. — 6-е. — Х. : Консум, 2002. — 160 с.
13. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність. – Навч. посіб. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. –180 с.
14. Рідель. М. Свобода і відповідальність / [пер. з нім.] // Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М.: АНП РСФСР, 1946. – 704 с.
16. Сарабун О. Відповідальність як екзистенційний модус свободи у філософській творчості Альберта Камю / О. Сарабун //
17. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм// // Філософія: ... Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009.
18. Смушинская И. В. Фигуры слова как элемент современного дискурса. // И. В. Смушинская // Стиль і переклад — Київ : Київський університет, 2014. — Вип. 1.
19. Ткаченко. Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. — Т. 12
20. Фромм. Э. Психоанализ и этика. - М. Республика, 1990. - 430 с.
21. Фурман О. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження / О. Фурман // Психологія і суспільство. -

2015. - № 1. - С. 65-91. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_1_9.
22. Ханстантинов В. О., Пехлак К. І. Альбер Камю і проблема сенсу життя // Матеріали щорічної конференції науково-педагогічних працівників, м. Миколаїв, 21-23 квітня 2021 р. Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 39-41. В. І.
23. Чередниченко О. І. Міжкультурні аспекти перекладу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. Спецвипуск “Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва” / О.І. Чередниченко (голов. ред.); Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Фак-тет інозем. філології. — К.: КНУ, 2001.
24. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. — К.: Либідь, 2007.
25. Чернієнко Г. В. Щодо перекладацької точності ключових лексичних одиниць. Стил ь і переклад : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ : Київський університет, 2015. — Вип. 1 (2). — С. 197 – 212.
26. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ. Абрис. 2002
27. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ ст.. — К.: Київ, «Смолоскип», 2009.
28. Camus A. Le Premier Homme / A. Camus // Le premier homme. – P. : Ed. Gallimard, 1994. 331 p.
29. Smouchtchynska I. V. Stylistique des figures : Les tropes : manuel / I. Smouchtchynska. — Kiev: Centre d'édition et de polygraphie “Université de Kiev”, 2008. — 206 p.
30. Tcherednychenko O., Koval Y. Théorie et pratique de la traduction. Le français. — К.: Lybid, 1995. — 320 с.
31. Андрухович Ю. Смерть на прямій дорозі [Електронний ресурс] – стаття – 2020.– Режим доступу до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/97830>
32. Документальний фільм Les vies d'Albert Camus Georges-Marc Benamou, 2020

- 33.[Електронний ресурс] Стаття <https://maisons-ecrivains.fr/2013/09/23/albert-camus-a-lourmarin/>]
- 34.[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B0%D0%BB%D0%B6%D0%B8%D1%80%D1%86%D1%96>]
35. Петренко Б. Колективна безвідповідальність. Чому росіяни мало чим відрізняються від своєї влади., перший заступник керівника Українського інституту дослідження екстремізму [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/world/kolektivna-bezvidpovidalnist-chomu-rosiyani-malo-chim-vidriznyayutsya-vid-svoyejivladi-novini-svitu-11644510.html>
36. Рикун І. «Сторонній» А. Камю. Роздуми про абсурдний роман. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1910.pdf>.

RÉSUMÉ

Le problème de la responsabilité dans le monde moderne est pertinent, puisque le bien-être d'un individu, d'un groupe social et de l'État dans son ensemble en dépend. La pertinence de la recherche réside dans le fait que le concept de responsabilité est un élément nécessaire de la formation de la société civile ukrainienne. Le but de la recherche est d'étudier le concept de responsabilité dans le roman «Le Premier Homme» d' Albert Camus et sa reproduction dans la traduction ukrainienne.

La partie théorique de l'ouvrage examine le concept de responsabilité en tant que phénomène socioculturel, ainsi que l'arrière-plan autobiographique du roman. Le concept de responsabilité, en tant que concept philosophique et sociologique, concerne diverses disciplines, notamment la politique, la sociologie, la jurisprudence, l'éthique, la traductologie, la psychologie et la philosophie. La responsabilité est un mécanisme de régulation du comportement social. Le concept de responsabilité est lié à des concepts tels que le devoir, le sens, la conscience, la liberté, la dignité, l'humanisme. La responsabilité est une auto-limitation volontaire consciente de la liberté humaine. Il est important de distinguer les notions de responsabilité et de devoir.

La responsabilité et la citoyenneté sont des traits de personnalité formés dans le processus de socialisation. Sans aucun doute, l'institution sociale la plus importante qui jette les bases du développement de la responsabilité ou de l'irresponsabilité d'une personne est la famille.

On distingue selon des critères différents : responsabilité personnelle (personnelle), de groupe (collective), de classe, socio-politique ; ainsi que la responsabilité juridique, économique, morale, politique, sociale, environnementale, professionnelle, etc. La responsabilité sociale comprend la responsabilité morale, religieuse, disciplinaire, politique et juridique. La responsabilité sociale est une condition d'interaction entre un individu et la société. Quant à la responsabilité civique, elle se manifeste à travers « le système des relations formées d'un citoyen à la société et à l'État, les normes et valeurs civiques».

Le matériau de recherche du mémoire de diplôme est le texte original du roman d'Albert Camus «Le premier homme» et le texte du roman traduit par Oleg Zhupanskyi.

«Le Premier Homme» est un roman autobiographique d'Albert Camus écrit en 1959 et publié en 1994. Le prototype de l'auteur est Jacques Cormery – un garçon qui essaie de trouver son chemin dans la vie et de se réaliser comme une personne accomplie. Après avoir analysé la biographie de l'écrivain, nous pouvons remarquer des parallèles clairs entre les faits de sa vie et le contenu du roman. Les personnages mentionnés dans le roman – les amis de Jacques, son oncle, sa mère, sa grand-mère, son professeur – sont tous inspirés de personnes réelles de la vie de Camus. Les situations décrites dans le roman ont aussi une base autobiographique : installation en France, études au lycée, jeux au football, voyages en tram, pauvreté et loisir des enfants algériens d'un quartier pauvre, ignorance de la mère et de la grand-mère, vaines tentatives d'apprendre quelque chose sur le père, la résilience et l'adaptation à la nouvelle vie. A l'image de Jacques, l'auteur incarne ses propres traits : la soif de savoir, l'amour de la nature et des hommes, le désir d'échapper à la pauvreté, le travail acharné, le désir d'être une personne digne et responsable. Le concept de responsabilité se révèle dans la façon dont le personnage principal cherche sa place dans la vie, apprend à être indépendant et autonome, tente de retrouver son passé et de comprendre qui est-il.

Camus pose le problème de la population franco-algérienne, de la colonisation du pays et de l'adaptation en Algérie. L'écrivain critique la politique coloniale de la France en Algérie et défend le droit du peuple algérien à l'autodétermination et à l'indépendance. Il est à noter que Camus parlait un dialecte français dans son enfance - le pataouète qui était l'argot des rues des Franco-Algériens du quartier Belcourt. C'est Louis Germain qui a enseigné à l'écrivain le français pur. Camus disait : « La langue française est ma patrie ». En effet, après avoir analysé l'écriture du lauréat du prix Nobel, on peut conclure que Camus traitait la langue française avec respect, choisissait bien les mots, construisait des phrases cohérentes, donc, lors de la traduction de ses œuvres, l'attention et la précision sont nécessaires.

Le mémoire de diplôme explore également la philosophie existentielle d'Albert Camus, ce qui aide à mieux comprendre et interpréter son travail. Ses vues philosophiques étaient basées sur les catégories existentielles du sens de la vie, de l'absurde et de la révolte, ainsi que de la liberté et de la responsabilité, de la solitude et de l'aliénation, et de la mort.

La partie pratique examine l'utilisation réussie et non réussie des transformations traductrices. Il a été déterminé par quels moyens le concept de responsabilité était exprimé dans l'original et dans la traduction. Les techniques de traduction et les transformations, la stylistique, les registres linguistiques, l'exactitude du choix du traducteur de certains homologues sont analysés sur des exemples d'extraits du roman. Le champ lexical du nom «responsabilité» et de l'adjectif «responsable» est défini. Des inexactitudes commises par le traducteur O. Zhupanskyi ont été repérées et analysées, cependant, elles ne déforment pas trop le contenu et sont justifiées compte tenu de l'intégrité et de la valeur artistique du roman traduit fini. Parmi les méthodes de traduction, les plus fréquentes étaient la traduction descriptive, le développement sémantique, la transformation morpho-syntaxique, l'addition, la spécification. Nous avons également relevé des exemples de domestication des réalités, ce qui est opportun et contribue à une meilleure réception du contenu par le lecteur ukrainien.

La responsabilité civique, qui a été explorée dans le roman, est une valeur humaine universelle. Sa réflexion dans l'original et la traduction a été décrite à l'aide de dialogues, de clauses subordonnées, de l'impératif et d'un certain nombre de lexèmes liés aux catégories de liberté, devoir, dignité, solidarité, patrie, etc.

Les micro composants du concept de responsabilité, les relations familiales dans le roman en particulier, se sont révélés formateurs pour le développement de la personnalité de l'auteur lui-même et de son prototype dans le roman – Jacques Cormery. Le concept de responsabilité est exprimé en relation avec les catégories de la pauvreté et de la richesse, de la mémoire du passé, de la mort et du temps. En général, les techniques traductrices utilisées servent à reproduire d'une manière adéquate le concept de responsabilité d'Albert Camus – lauréat du prix Nobel 1957.

